

סיון תשנ"ג - יוני 1993

ספרות ילדים ונוער

שנה תשע עשרה
חוברת ד' (76)

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו
ד"ר אסתר טרסי-ניא, אביבה לוי, דליה שטיין

כל הזכויות שמורות

בתוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-293801/2

ISSN 0334 = 276 X

אנו מביאים את המשך ההרצאות שנישאו בכנס "עונות
השנה בספרות ילדים ונוער" שהתקיים בזאת חנוכה
27.12.92

הסתו בשירת הילדים

מאת: לאה חובב

"הסתו הוא אפור לפעלה, קריר לפטה, ועצוב
כאפצע" (עודד בורלא, "חס קר ואניבי")

פתיחה

הסתו מוגדר כעונת השנה שבין הקיץ לחורף, ובארצנו אלה הם החודשים
תשרי, חשוון ולעיתים גם כסלו. במאמר זה לא נדון במכלול ההיבטים של
עונת הסתו, אלא נתמקד בהיבט האסתטי: כיצד מתארים משוררים שונים את
הסתו בשיריהם לילדים.

בנושאים שונים בשירת הילדים שכיח הדבר, שמשוררים מבקשים להקנות
לילדים דעת באמצעות השירה (או הסיפורת). בשירי סתו מסוג זה מקנים
מידע על איפיונים שונים של הסתו, אם בעקיפין ואם במישרין. בשירים כאלה
באה לעיתים כעין רשימה קטלוגית, שצירופי הפרטים שבה יוצרים את מושג
הסתו. כנגדם מצויים משוררים השרים על אוירת הסתו, על תחושותיהם
ורגשותיהם. יש מהם שמתארים בשיר תופעה יחידה בסתו בשלמות
אסתטית, ובאמצעותה רואה הילד לנגד עיניו את התמונה בטבע באופן חי
ומוחשי.

בשירת הילדים העברית קיימים הבדלים בין הדורות, בין שירי שנות
הארבעים והחמישים, לבין שירי שנות השבעים והשמונים, השירים
"העכשוויים", כפי שהראו חוקרים שונים.¹ הבדלים אלה ניתן לראות גם
בהתייחסות המשוררים לנושא הסתו, כפי שנראה בהמשך דברינו.
מרבית שירי הסתו מתמקדים בעניין אחד, אם בציפייה לגשם או בבשורת

הסתו בטרם גשם, אם הדבר אמור בחצב מבשר הסתו או בשאר פרחי הסתו. השלכת תופשת אף היא מקום מרכזי בשירי סתו רבים, וכן היררה, הגשם הראשון, הבא בהפתעה ומתואר בהרחבה בשירים שונים.

תמונה כוללת

יש שהמשורר מצביע על סימני הסתו הקרב לבוא באמצעות תמונה כוללת. בשירים אלה נמצא לעיתים כעין קטלוג של אובייקטים המבשרים את בוא הסתו. רשימה כזו יוצרת תחושה של מגמה דידיאקטית, הבאה להוסיף מידע לנמענים הצעירים. כך מבשרת עצם הכותרת של השיר "איך יודעים כי סתו?" למיכאל דשא², מאפיינים שונים לעונה זו. ואמנם, המשורר מציג בשירו בהרחבה את ראשון המבשרים, החצב, בצד שורה של פרחים אחרים העומדים להופיע, סתונית, כרכום, כלנית, כדן וחיננית. רשימה זו מקנה אמנם לקורא הצעיר ידיעות, אך אין היא יוצרת אווירה. דוד אגמון בשירו "קרב קבר הסתו"³ מעמיד את סימני הסתו בצורת רשימה שבסופה באה המסקנה הכוללת המתחייבת מן הפרטים:

קְשֵׁה שְׁמֶשׁ קָבַר אֶט מְרִיקָה	קְשָׁעֵלָה זְהֵבָה	יְדַעְתִּי עֶכְשָׁו:
וְכָאֵוִיר קָבַר תְּלוּיָה עֲנָה	קְהַסֶּס עַל עֲנָה	קָרַב קָבַר הַסְּתוֹ,
נְרִית פְּתָאֵם שֶׁל עָנָה -	אֵם לְנֶשֶׁר אֵם לְשֶׁרֶד -	אֵלֵינוּ הוּא שָׁב.

אף שבראייה ראשונה נדמה שזה שיר קטלוגי, עלה בידי המשורר להעביר לקורא תחושות ותמונות חיות: העננה התלויה באוויר היא מוחשית, ובצינה הנותנת "ריח" יש משום מיזוג סינסתזי היוצר אחדות פיוטית. במיוחד בולט הדבר בבית השני, שבו האניש המשורר את עלה הזהב "המהסס" אם לנשור מן העץ או לשרוד, ובכך המחיש את הזעזוע שבטרם נשירה בשלכת. בשירו "גשם ראשון"⁴ שם דוד אגמון את תיאור הסתו בפי הילדה, הכותבת מכתב לדוד שמעבר לים. בכך הוא עוקף את הדידיאקטיקה הישירה, והשיר הוא חווייתי. אצטט שני בתים (מתוך ארבעה):

אֲעֲלֵנוּ הַבְּקָר יַרְד הַיֹּרְה	וְעֲלִי צִפְצָפָה רֵאשׁוֹנִים, זְהָבִים,
נְרִית נִפְלָא בְּאֵוִיר,	נֹשְׁרִים בְּתַנּוּעָה חֲנִינִית.
וְכָא קָבַר אֵלֵינוּ אֹרְחַם מוֹדְע:	נְנַפְרֵתִי: אֶתְמוֹל בְּמוֹרֵד הַגְּבֻעָה
קְטִיל נְחִילֵאֵלִי בְּיַר.	גְּלִיתִי פְּתָאֵם סְתוֹנִית.

הדוברת בשיר מונה ארבעה פריטים המאפיינים סתו: יורה, נחליאלי, נשירת

לים וסתונית. אלא שזאת, איננה רשימה יבשה, שכן היא מציעה את יחסה וגשותיה אל כל אחד מהם על ידי תחושות והתבוננות סובייקטיבית. היורה גם לריח נפלא! אגב, גם ריחו של הסתו מופיע כמוטיב מרכזי בכמה שירים ממחיש את השינוי שמביא היורה. הנחליאלי הוא אורח מודע, לא זר. קיימת תחושה של שמחה לבואו: "ובא כבר אלינו". עלי הצפצפה נושרים בתנועה יננית, והם זהובים. ואילו הידיעה על הופעת הסתונית נמסרת פגילוי ותאומי. באמצעותם של כל התיאורים האלה הופך השיר ללירי.⁵

התמקדות בנושא אחד

עיון בשירי הסתו המתמקדים בעניין אחד. התבוננות מעין זו של המשורר מעמיקה את התחושה ומחדדת את התמונה כאחד. בהיבט הכרונולוגי של זנות השנה ראוי להתחיל במעבר מקיץ, שרב ויובש אל הציפיה לגשם. דוד אגמון מרבה לבטא בשיריו כמיהה של היוגבים והאיכרים לגשם. בשירו "אחד הרגבי השדה"⁶ בולט היובש בשדה בטרם גשם. הדובר המחזיק בידו רגב ידמה מאניש אותו וחס בצמאונו:

קטן רגבים בכפי,
אחד מרגבי השדה,
צחים רגבי וצמא
ורח קיצו באפי.

מצפים לגשם הם הזרעים שבתוך הרגבים, ובאמצעותם מדגיש המשורר את נפייתו של הדובר המייצג את עובדי האדמה: "הזרעים בו נמים בחשאי... נשם ראשון מצפים". בשיר זה אין כל איזכור ישיר לסתו; הציפיה לגשם ולגד היא שמסגירה את עונת השנה.

בשירו "הקיק חלף"⁷ מביע דוד אגמון רעיון דומה: "עירום השדה, מחריש, ענב / לגשם נכסף. / אדם בשדה, בין שלף ועב, / נושם ריח סתו". תחושות אלה הן של המבוגרים, אף שהביטוי להן מופיע כאן בשירת הילדים.

ואה גולדברג הביעה את הציפיה לגשם בשיר ההולם את הגיל הרך,⁸ שדרכו והאניש את האובייקטים וליחס להם תודעה. הדובר פונה ישירות לעננים:

בואו עננים
הבו גשם לעננים.
טיף טיף טפותי
גשם, גשם לשודתי.
לשפלת, לאילן,
ולפרח הקטן שבגן.

החצב

החצב הוא הפרח הראשון המבשר את בוא הסתו. החצב נזכר בשירים רבים כאחד ממאפייני הסתו. נבחן כמה מן השירים המתמקדים בו כנושא מרכזי בשיר. שירים אלה ניתן לחלק לשירים תיאוריים-לימודיים, ולשירים ליריים שבהם מביע המשורר את רגשות הילד. לעיתים יש שילוב בין השניים והשיר הוא תיאורי-לירי, שכן מובעים בו רגשות הדובר אל הפרח בצד תיאורו. שירו של מיכאל דשא, "האם יודעים החצבים"⁹, משלב תמונה ורגש, תמונה ריאליסטית שבאמצעותה ניתן ללמד על החצב, ועימה ייחוס רגשות לפרח, שיש בו מיסוד ההאנשה האופיינית לילד. המשורר מצייר את החצבים: "זקופים הם ונאווים / כמו חיצים מן הטרשה / פתאם פורצים ונצבים". ובהמשך: "כמו נרות מתלהבים / הם ערב ערב בגבעה". "אשכל צחור של כוכבים / עוטר גבעול בהבהובים". תמונות אלה מציירות וממחישות את החצב.

עם זאת, חוזרת בשיר שורה המצביעה על התפישה האנימיסטית של הילד המייחס תודעה לאובייקטים: "האם יודעים החצבים". הרגשות שמייחס הדובר לחצבים מפקיעים את השיר מן הריאליזם הקונקרטי: החצבים "טובים", "נדיבים", "עצובים".

עם זאת, חשוב ללמד לילדים להבחין בין האמת ובין הדמיון הסובייקטיבי שבשיר. השיר נכתב בנוסח "קלאסי" של שנות החמישים ובשפה גבוהה. שיר לימודי מובהק הוא שירו של דני בירן, "גלגוליו של חצב"¹⁰.

בְּתוֹרַף שְׂתָה וְאָגַר וְאָכַל	בְּצֵל שְׂמֹנֶמֶן כֹּל הַקִּיץ שָׁם נָח.
וּמְלֵא אֶת בֶּטְנוֹ (כְּלוֹמֵר הַבְּצֵל)	וְעֵלְשׁוּ
וְתִפַּח	שׁוֹב הַסִּתּוֹ,
וְצִמָּח.	קִצָּה קִצּוֹ שֶׁל שָׁרֵב
הַשְּׂמִינִי וְנָדַל,	וְכִבֵּר בְּשָׂרוֹת הַרוּחַ וְנָשַׁב.
עָלְיוֹ הַנִּרְקָסִים הִצִּיעוּ מַעַל.	בֵּין קוֹצִים בְּשִׂמְמָה,
וּכְאֵז הַקִּיץ לוֹהֵט כְּלִי-כֶךְ,	עַל גְּבֻעוֹל גְּבַה־קוֹמָה
יִקְשֵׁוּ הַעֲלִיּוֹם,	כִּלְכֵן פְּרִחְיוֹ
וְנָן לֹא פָּרַח.	נָצַב
בְּחִיק אֲרָמָה עֲמַק מְנַח	חֲצַב.

כמו שעולה מכותרת השיר, מתאר דני בירן את גלגולי החצב בעונות השונות של השנה. ההאנשה שבראשית השיר מפורשת במובהק: "בטנו (כלומר

הבצל). כך הולך לאיבוד המבע הפיוטי המטאפורי שבשיר, והוא נשאר בתחום הקונקרטי. בכך מדגיש המשורר את הצד הדידאקטי. המחזוריות שבטבע מתבטאת בתיאור צמיחתו של החצב. החרוזים אמנם בולטים בשיר, אף שאורך הטורים אינו שווה, דבר אופייני לשירה בת ימינו. אלא ששיר זה אינו דומה כלל ועיקר לשירה המודרנית בשל תוכנו הלימודי ומסירת הידיעות היבשות שבו, ואף אין בו שום יצירת אווירה.

נעיין בשני שירים מודרניים שמרכזם החצב. השיר האחד הוא "מבשר הסתו" של עדולה¹¹, והשיר האחר הוא "דבר נורא" של יהונתן גפן.¹² אם בשירו של מיכאל דשא תוארו החצבים והובעו רגשות האהבה אליהם מצד דוברים בלשון רבים, הרי בשני השירים של עדולה ושל גפן, שנכתבו בשנות השמונים, מביעים יחידים את מחשבותיהם ורגשותיהם בדרך בלתי שגרתית ומפתיעה.

"מבשר הסתו" / עדולה

אולי עצוב לו לחצב - חֲשָׁבָה מֵרַב -

הֵן לֹא נָעִים לְהִיּוֹת מִבְּשָׂר סֶתוּ,

לוֹמַר לְיֻלְדִים: "נִשְׁפָּר שָׂרָב, תִּרְאוּ אִיךָ שֶׁהַחֵם בּוֹרֵחַ

קְשׁוֹנָבו שְׂבוּי בֵּין שְׁמֵי רַגְלֵיו...";

לוֹמַר לְעֵץ שְׁעִיר: "תִּהְיֶה קֶרֶת,

לֹא יַעֲזֹר שְׁתַּמְפֵּךְ זֶהָב!"

בְּנֵי אֵי עֲצוּב לְהִיּוֹת חֲצָב - נִמְרֹד חֲשָׁב -

עִם רֹאשׁ אֶרֶץ כְּזֹה, אֲשֶׁר פּוֹרֵחַ

כְּלִיף רְחוּק מִן הַבְּצֵל וְהַעֲלִים,

בּוֹדֵר בְּצַד הַתְּרֵף, עַל הַרִים,

בֵּין מַצְבּוֹת בְּבֵית-עֲלָמִין שְׂכוֹת...

וּמִתְכַּפֵּד רֹאשׁוֹן בְּמִכּוֹת רוּחַ,

שְׂאִין לֵהּ כָּלל כְּבוֹד לְמִבְּשָׂרִים!

"חֲצָב, חֲצָב," קָרָאוּ הַיְלָדִים

אֶל קֶהַל גְּרוֹת הַסֶּתוּ הַמִּתְמַרְרִים,

"הִתְפַּלְלוּ עִכְשָׁו כְּלָכֶם יַחְדָּו

אֶל זֶה שְׁמִשְׁנָה אֶת הַעֲוֹנוֹת;

אוּלֵי יִשְׁמַע, אוּלֵי תִּפְאַו פְּטוּרִים

בְּשְׁלִיחֵי יוֹת הַרְבֵּה יוֹתֵר קִטְנוֹת."

שירה של עדולה כתוב בהומור, המבליע בעקיפין את תכונות החצב. בבית הראשון שמה המשוררת בפי הדוברת (המהרהרת) הבעה מפתיעה: "לא נעים להיות מבשר סתו". וההסבר לכך הוא הומוריסטי, שכן, התיאור המטאפורי המדמה את החום לכלב שוטה הבורח "כשזנבו שבוּי בין שתי הגליו", מעורר חיוך. גם תיאור השלכת מפתיע, שכן על העץ נגזר להיות "קרח" אף שקודם היה "שעיר". שני התארים מואנשים ומעוררים בקורא תמונה של אדם האמירה: "לא יעזור שתהפוך זהב" היא דו-משמעית: צבע העלים בשלכת הוא זהוב בטרם נשירה, אך בזיקה לתארים המואנשים אנו מבינים זאת כך: שום כסף וזהב לא יעצור את הנשירה בשלכת.

בבית השני מובעים הרהוריו של ילד אחר, נמרוד. מדבריו עולים פרטים מדויקים על החצב ומראהו, אך בפיו אין התיאור מחמיא. גם מקום גידולו של החצב איננו נעים: "בין מצבות בבית עלמין שכוח". ההומור בסוף הבית הוא אירוני, בו משחקת המשוררת בלשון נופל על לשון בפועל "כבד": "מתכבד ראשון", יש לביטוי משמעות חיובית, אך ההמשך המפתיע סותר זאת: "במכות רוח". להתכבד במכות "בוודאי עצוב", והרוח אשמה בכך, שהרי "אין לה כלל כבוד למבשרים!" ההכללה המוצגת כאן, והנציג של המבשרים בדמות החצב המקבל מכות, משלימים את התמונה "העצובה" - ההומוריסטית.

המשוררת מוצאת עצה. היא שמה בפי הילדים פנייה "אל זה שמשנה את העונות". לפי תפישתו של הילד התמים המבשר הוא בעצם מסכן, על כן כדאי לו לקבל "שליחיות הרבה יותר קטנות". ולכשתרצה, אולי מובלע כאן המו לתופעת "ראש קטן", שאנו עדים לה כיום. הקורא מחייך להומור החבו ולכושרה של המשוררת להביע משמעויות רבות בצד תיאורי הטבע שבמרכזם עומד החצב.

שירו של יהונתן גפן, "דבר נורא", מצייר לכאורה בסגנון פרוזאי סיטואציה מחיי בית-הספר. הוא מותח ביקורת על המורה לטבע. הבאנאליות שבלימוד החזור על עצמו מידי שנה, נקטעת. החצב מובא לכיתה בידי המורה לטבע, רבקה, כדי "להסביר איך הסתו מתחיל". אולם בהפסקה מציין הדובר מן החלון ורואה את המורה פוגעת בפרח: "שותה תה, קוראת עיתון / ואוכלת את החצב!" מה כאן מציאות ומהו הדמיון, אין זה משנה. המסקנה הסופית של הדובר היא אחת: "כי השנה היא כבר לא הכניסה / בסתו שום חצב לכיתה". שיר זה מייצג את הנימה של שירי שנות השמונים המותחים ביקורת גלויה על המבוגרים והתנהגותם, בלשון יומיומית ישירה.

לנושא שירי הסתו שייכים שירים נוספים על פרחי סתו, הכדן¹³ והסתונית¹⁴. שירים תיאוריים שמהם ילמד הילד על תכונות הפרחים וצורתם.

השלכת

השלכת היא נושא מרכזי נוסף בשירי הסתו. פעמים מופיעה השלכת כאזכור בדרך אגב בתוך רשימת האובייקטים המאפיינים את הסתו. אנו נעסוק במספר שירים שבהם השלכת היא עיקר נושאו של השיר.

"השלכת" / מאת לאה גולדברג¹⁵

בְּאֵוִיר מְפָרְפְּרִים
הָעֵלִים בְּפָרְפְּרִים,
פָּרְפְּרֵי-זֶהָב קָלִים
בְּאֵוִיר מְחֹלְלִים.
אֶךְ לְפַנֵּעַ הַשׁוֹכֵב,
עֲזוּבָם, בְּרַח וְעָף,
וּלְאֵט-לְאֵט נוֹפְלִים
מְטָה, מְטָה הָעֵלִים.

בְּאֵהָרֵת רוּחַ סִתּוֹ
הַפְּרוּעַ, הַשׁוֹכֵב,
וְעָרֵעַ מִן הָעֲנָף
עֲשָׂרָה עֲלֵי זֶהָב.
נִשְׂאָם אֶל-עַל, אֶל-עַל,
הַרְקִידָם בְּמַעְגַל,
בְּאֵוִיר צְלוּל, בְּחַל,
בְּסִתְרֵתֶרֶת הַמְּחֹל.

הָעֵלִים הַיְבֻשִׁים
בְּאֵוִיר מְרֻשָּׁשִׁים,
וְטָסִים עַל הַכֶּנֶף
שֶׁל הָרוּחַ הַשׁוֹכֵב.

שיר זה של לאה גולדברג, מתמקד כולו בתופעת השלכת. זהו שיר דינאמי ובו עלילה מרכזית וגיבורים: הרוח והעלים. נוצר כעין סיפור הממחיש את הטבע. קיימת התפתחות פנימית החל מן הבית הראשון, שבו בא הרוח השובב "וקרע מן הענף / עשרה עלי זהב". בבית השני מתוארת תמונת ריקוד העלים אי שם רחוק ולמעלה: "נשאים אל-על, אל-על / הרקידם במעגל". בבית השלישי העלים כאילו מתקרבים ולכן שומעים אנו את רשרוש העלים היבשים במצלול אונומטופוני. בכינוי "השובב", כינוי המתאים לילד, מכנה המשוררת את הרוח הפרוע מתחילת השיר ועד סופו, ומאנישה בכך את הגיבור. בבית הרביעי מדמה המשוררת את העלים לפרפרים. כיוון שאלה עלים יבשים שצבעם נשתנה לזהוב, הם מכונים באופן מטאפורי "פרפרי-זהב". סיום המחול בא עם סיום השיר. כאן מסתבר שהמחול הוא מעין משחק ילדים, וכשם שהמשחק נפסק עם עזיבת השחקן הראשי, כך גם כאן: "אך לפתע השובב / עזבם, ברח ועף / ולאט-לאט נופלים / מטה, מטה העלים".

דמיון ומציאות משמשים כאן בערבוביה. אך למעשה ציירה לאה גולדברג את תמונת מחול השלכת ברוח באמצעים מעולם הילדים, ועל ידי כך לימדה אותם להתבונן בטבע התבוננות אסתטית. השיר כתוב בטרוכי מרובע, המשקל המצוי ביותר בשירים לגיל הרך, ואף הוא תורם לדינאמיות של השיר. **דוד אגמון** בשירו **"עלה אחרון"**¹⁶ מצייר אף הוא את תהליך השלכת. אך מה שונים השירים זה מזה! אגמון מתמקד בסיומו של התהליך, בסוף הנשירה. גם כאן חש המשורר בשובבות הנוצרת על ידי המשחק ברוח: **"עלה אחרון של שלכת, / אָחַד וְאֶחָד עַל עֵנָף; / עוֹדוֹ מִשְׁתוֹבֵב לוֹ בְרוּחַ, / צֵלוֹ מִשְׁחַק עַל הַסֵּף"**. אולם סיום השיר מדגיש את האווירה הנוצרת משנעלם העלה, אווירה של עצבות שבאה עם הכליון: **"לִפְתָּע גַּם הוּא כְּבָר אֵינְנָה, / עֲלָה אַחְרוֹן שֶׁל הַסֵּף; עֲמָדָה צִפְצָפָה נֶאֱלָמְתָּ, / עֲצָבוֹת וְדַמְמָה עַל הַסֵּף"**. השיר הוא לירי-תיאורי, ומשקלו האמפירי כבד ואיטי, וממחיש את תחושת העצבות.

"עלה של זהב מתעופף עם הרוח" / מאת לאה גולדברג¹⁷

פּוֹשֶׁט בְּגָדֵי פָאָרָה אֲזַדְרָכָה,	הֵיבֵעַ הַסֵּף. מִתְחִילָה הַשְּׁלֶכֶת.
עֲצֵי תְּאֵנָה מְסִירִים לְבוֹשִׁים.	עֵנָף מִתְעַרְטֵל, וְהִבְלָבוּל אֹמֵר:
כְּמָה צִפְרִים עִם רֵאשִׁית הַשְּׁלֶכֶת	"הֵיחָה דִירְתָנוּ עַל בֶּד אֲזַדְרָכָה.
עוֹזְבוֹת מְעוֹנָן וְעִפּוֹת אֵי-לִשָׁם.	גִּגְנוֹ נוֹשֵׁר, גִּגְנוֹ נוֹשֵׁר!"
רַק בְּרוֹשׁ גְּאִינֵי הַעוֹמֵד מוֹל הַשְּׁעָר,	עֲלָה שֶׁל זָהָב מִתְעוֹפֵף עִם הַרוּחַ,
רַק וְחֶסֶן בְּכָבֵל הַיָּמִים:	עֲלָה שֶׁל זָהָב כְּפָרָף קֶל-כָּנָף.
"אֵינְנִי חוֹשֵׁשׁ מִשְׁלֶכֶת וְסַעַר,	בְּחוֹךְ הַגִּנָּה, עַל הַשְּׂבִיל הַשְּׁטוּחַ
אוֹרֵיק וְאֶשְׁמַח גַּם בִּימֹת הַגְּשָׁמִים."	מְצָאנִי הַבְּקָר מְרַכֵּד שֶׁל זָהָב.

בשיר זה מתארת המשוררת את תוצאות השלכת, והוא כאילו המשכו של השיר "השלכת" שתיאר את השלכת בעיצומה. אף כאן נוקטת המשוררת בדימויים זהים: **"עלה של זהב כפרפר קל כנף"**. משנשרו העלים נוצרת תמונה: **"בתוך הגינה, על השביל השטוח / מצאנו הבוקר מרבד של זהב"**. השלכת פוגעת בציפור שעל העץ, ובהומור של ילד תמים שמה המשוררת בפי הבלבלול תמונה מטאפורית: **"היתה דירתנו על בד אזדרכת. / גגנו נושר, גגנו נושר!"**

המשוררת מאנישה את העצים הנשירים ומייחסת להם התנהגות ופעולות אנושיות: **"פושטת בגדי פארה אזדרכת, / עצי תאנה מסירים לבושים"**. השלכת מציינת את עונת נדידת הצפורים. אולם, בדרך אגב לומד הילד בשיר זה,

שלא כל העצים נשירים ויש מהם ירוקי-עד, כאותו ברוש "גאינוני". ייחוס תחושות לעצמים והאנשותם, אופייניים לתפישת הילד, וכך הוא מתודע לתופעות הטבע.

בשיר זה ראינו איפוא כמה תופעות לוואי הקשורות בשלכת, ולא תמונה אחידה ושלמה כמו בשיר הקודם.

כנגד השירים הקלאסיים של לאה גולדברג מציירת שלומית כהן את השלכת בשיר קצר בן זמננו, הנאמר מנקודת מבטו של הילד. השיר "שלכת"¹⁸ מציג את המושג שלכת בדרך שהוא נתפש בעיני הילד, ואין הוא שיר טבע לירי או תיאורי כפי שהוצג הנושא קודם. הסתו הנזכר בשיר מופיע רק כסיכום הומוריסטי ל"תופעות" השלכת:

שֶׁלֶכֶת / שלומית כהן

בְּחֶלְצָה שְׁלִי נוֹשְׁרִים הַפְּתוּרִים
פְּתוּר אַחַר פְּתוּר,
וְגַם זֹו שֶׁלֶכֶת.

מִפֶּתַח לְכוּבֵעַ יֵשׁ לְסֶפֶא שְׁלִי
קָרַמַת.
אֶצְלוֹ כָּל הַשָּׁנָה שֶׁלֶכֶת.

וְיֵשׁ עוֹד שֶׁלֶכֶת,

מִכִּיָּאָה אֶת הַסֶּסוּ וְהוֹלֶכֶת.

מובן, שמורה המבקש לתת את הצד הפיזי שבטבע ואת תופעות השלכת בסתו, לא יביא לתלמידיו שיר זה. אולם כעיון והשוואה בין השינויים שחלו בסגנונות השונים בדורות שירת הילדים העברית, מדגים השיר של שלומית כהן את המהפך שחל ביחס לטבע, ואת ציור המושג שלכת מתוך שוני בנקודת התצפית של הדובר.

היורה

היורה מופיע בשירי סתו רבים. בשירים שעניינם היורה כנושא מרכזי, חוזרת ועולה תחושת ההפתעה והפתאומיות. כך מתארת את המעבר הפתאומי רבקה פז בשיר "יורה חצוף"¹⁹: "יצאתי לי כחום היום, / השמש להטה ברום; / עיף מחום הגן, השביל, / צמא העץ, צמא שתיל // ופתע בא ענן ביעף / ירה" טיפה לי על האף!" בפועל "ירה" מפרשת המשוררת את המושג "יורה", ואף ממחישה את הקליעה הפתאומית של טיפת הגשם.

נתן אלתרמן האריך בתיאור ההפתעה עם בוא היורה בשירו הארוך "היורה"²⁰: "איש לא חיכה, כולם שכבו לישון", וכאן באה רשימה הומוריסטית שיש בה ערבוביה של כלל ופרט. גם "השיטפון" שנוצר עם רדת היורה מתואר

לפרטיו בהגזמה ובהאנשת הדוממים. התמיהה השוררת ביקום כולו רבה: "איזה תאריך היום? / האמנם הסתו הגיע?" ורק בסוף השיר שם המשורר את המסקנה בפי הילדה: " כל הקיץ עד הסתו / מטיילים להם הטף, / ועצים עומדים בָּטַל / מי בהר ומי בַּתַּל, / אך בחורף באה עַת / לעסוק בַּאֵת וְעַט. / ילדים אל המורה, / העצים אל היורה". משחקי הלשון שבשיר זה בולטים ובמיוחד המלים ההומופוניות המצטלצלות בעושר רב. גם המשחק מוֹרָה - יוֹרָה הוא רב משמעו נוסף על החריזה שבו. שיר זה אופייני לדור שנות החמישים ברוחב תיאוריו וביסודותיו הפרוסודיים העשירים.²¹

יחס שונה ליורה ולסתו מייזו בשיר "עכשווי". אפילו את הסתו הצליחו שירי הילדים המודרניים לקנטר. למעשה מופנית מחאה כלפי המבוגרים ובמיוחד האם. יורם טהרלב ביטא זאת בשיר "הסתו הוא סתם"²², שבו מגיב הילד לגזירותיה של אמו עם בוא הסתו: "צריך כעת ללבוש מעיל, / צריך ללבוש גם סוודר, / אפילו שעוד, כרגיל / הכל נראה בסדר. // ורק ענן אחד מבהיק / אי-שם על הצמרת / אך בשביל אמא זה מספיק, / היא את התריס סוגרת". בדברים אלה מהדהד הוויכוח שבין הילד לאמו, ויכוח אופייני לילדים רבים: "הוי, אמא, זה עוד לא הסתו, / זה סתם, זה סתם, זה סתם". טהרלב משחק במלים הדומות סתו - סתם, הממקדות את המשמעות של השיר כולו.

נסיים את העיון בנושא הסתו בשיר קלאסי המרכז את מרבית המוטיבים שסקרנו. השיר "סתו" של לאה גולדברג²³ הוא שיר לירי-תיאורי, שבו מובעים תחושות הסתו, קולותיו במצלול אונומאטופיאי, מאפייניו בטבע, וכלו יוצר אווירה. שיר קצר, בבחינת מועט המחזיק את המרובה:

סְתוֹ / לאה גולדברג

הַיַּעַר בּוֹכָה בְּאֵלְפֵי עֲנָפָיו:	וְהָרִימָה הוֹמָה בְּצִמְרֵת אֵילָן
סְתוֹ.	וְשׁוֹתֶקֶת צְפוֹר בְּקִנְיָה הַקָּטָן.
הַשְּׁלֶכֶת לוחֶשֶׁת אֵת שִׁיר הַגַּשְׁמִים	וְהַיַּעַר עוֹנָה לְמִזְמוֹר הַקָּטָר:
וְשׁוֹחֲרִים הַלֵּילוֹת וְקִצְרִים הַיָּמִים.	קָר...

הערות

1. כנון: ברגסון, גרשון. "הערכים החינוכיים בשירה המודרנית לילדים", ספרות ילדים ונוער, חוברת ל"ד (כסלו, תשמ"ג). ברוך, מירי. ילד אז ילד עכשו, ספרית פועלים (1991). כהן, אדיר. תמורות בספרות הילדים, הוצאת אח (1988).
2. דשא, מיכאל. "איך יודעים כי סתו?" כל פרח הוא שיר, יזרעאל (1979), עמ' 27.

3. אגמון, דוד. "קרב כבר הסתו", ניד ענף וענף, עקד (1988), עמ' 28.
4. אגמון, דוד. "נשם ראשון", גשם ראשון, דביר (1959).
5. שירים נוספים שבהם סימני הסתו המתקרב: גולדברג, לאה. "בשורת סתו", עלה של זהב, ספרית פועלים (1988), עמ' 38. גולדברג, לאה, "אורחים בסתו", צריף קטן, ספרית פועלים, עמ' 78. בורלא עורד. "סתו", חם קר ואביב, עם עובד (תשל"ה), עמ' 7.
6. אגמון, דוד. "אחד מרגבי השדה", גשם ראשון, דביר (1959).
7. אגמון, דוד. "הקיץ חלף", טל ועלעל, יזרעאל (1967), עמ' 10.
8. גולדברג, לאה. "בואו עננים", בואו עננים, לקטה ובחרה לאה חובב, ספרית פועלים (1982), עמ' 27.
9. דשא, מיכאל. "האם יודעים החצבים", כל פרח הוא שיר, יזרעאל (1979), עמ' 8.
10. בירן, דני. "גלגולו של הצב", גן שלנו חי צומח, בעריכת מיירי ברוך, עם עובד (1989), עמ' 43.
11. עדולה (סבינה מסג). "מבשר הסתו", גן שלנו חי צומח (כנ"ל), עמ' 42 (מתוך: העיפרון שלי הוא אניה).
12. גפן, יהונתן. "דבר נורא", הדרקון הלא נכון, דביר (1986), עמ' 34.
13. דפנא, משה. "הכרן", גן שלנו חי צומח, עמ' 49 (מתוך: הבוקר בהיר הוא, הקיבוץ המאוחד). אגמון, דוד. "הכרן", גשם ראשון, דביר (1959).
14. בראזיל, אמירה. "הסתונית", גן שלנו חי צומח, עמ' 61 (מתוך: צבעי צבעונים, מסדה).
15. גולדברג, לאה. "השלכת", עלה של זהב, ספרית פועלים, לקטה ובחרה לאה חובב (1988), עמ' 32.
16. אגמון, דוד. "עלה אחרון", טל ועלעל, יזרעאל (1967), עמ' 38.
17. גולדברג, לאה. "עלה של זהב מתעופף עם הרוח", עלה של זהב, ספרית פועלים (1988), לקטה ובחרה לאה חובב, עמ' 34. ניתוח והשוואה של שיר זה ושיר "השלכת" שלעיל, ראה: לאה חובב, "על שני שירי 'השלכת' ועל משלוח יד אחד", ספרות ילדים ונוער, חוברת י"ז (חשון, תשל"ט), עמ' 12-16.
18. כהן, שלומית. "שלכת", מחשבות שאינן רוצות לישון, הקיבוץ המאוחד (תש"ס), עמ' 47.
19. פז, רבקה. "יורה חצוף", על כנפי הדמיון, הוצאת צ'ציק (גן שלנו חי צומח, עמ' 16).
20. אלטרמן, נתן. "היורה", לילדים, הקיבוץ המאוחד (תשל"ד), עמ' 27-34.
21. שיר נוסף של אלטרמן הקרוב בנושאו לשירנו הוא השיר "נשם ושמש", ספר התיבה המזמרת, עמ' 16-12, שבו מתאר המשורר "איך העולם נראה באור שמש, אחרי סערת היורה".
22. טהרלב, יורם. "הסתו זה סתם", גברת מרחוב בצלאל, לזין אפשטין מודן (גן שלנו חי צומח, עמ' 12).
23. גולדברג, לאה. "סתו", עלה של זהב, ספרית פועלים, ליקטה ובחרה לאה חובב (1988), עמ' 36. ניתוח רחב של השיר מצוי בספרי יסודות בשירת הילדים, כרטא (1986), עמ' 52-55.

חורף או "עונת הגשמים"

מאת: הרצליה רז

עניין "עונות-השנה" קשור כולו לתודעת זמן אצל בני-האדם. מכיון שילדים מתקשים לתפוס את מושג הזמן האובייקטיבי ומתיחסים "לזמן" רק דרך תפיסה סובייקטיבית, כדאי לקשור את הנושא של עונות-השנה גם למוטיב הבנת-זמן.

בכל כיתה (בעיקר בנמוכות) רצוי שיהיה לוח מעגלי ועליו סימון עונות-השנה, החודשים (על פי שמם העברי) ומעגל השנה האזרחית בסימון החודשים הלועזיים. כדאי לסמן על גבי לוח זה את ימי ההולדת של התלמידים בכיתה (על פי החודשים העבריים) וכך ליצור קירבה בין תפיסת הזמן האובייקטיבי והסובייקטיבי.

על גבי הקיר יסומן "פס זמן" לציון עובדות היסטוריות.

"פס-זמן" יסומן מהריצפה ועד המקום שעיני הילדים מצליחות לקרוא. בשליש פס הזמן, שמן הריצפה, יסומן קו ה-0 וכך יתחלק פס הזמן לתקופה שלפני הספירה (מתחת לפס ה-0) ואחרי הספירה (מעל קו ה-0). השימוש בפס הזמן בלימוד נושאים שונים (תנ"ך, חגים, נושא ירושלים) מזמין את הלומדים למערכת התייחסות אל המושגים: "לפני הספירה" ו"אחרי הספירה", לענין "המאות" - "אנחנו במאה העשרים", "ירושלים לדורותיה" ועוד...

שני המכשירים: "פס הזמן" ו"הלוח המעגלי של השנה" מסייעים למורות וללומדים להבחין בזמנים שונים.

"החורף" כסמל תרבותי ולשוני בחיי אדם, "חורפו" של אדם - פירושו זמן הזיקנה שלו.

במציאות של הנוף הישראלי לא תמיד מתאים הסמל למסומל, משום שהחורף בארץ ירוק, מלא פרחים וצמחייה ואינו מבטא, כמו בארצות אירופה, את הכמישה והלובן.

לגבי ארצנו נראה לי שחשוב להקנות לתלמידים מושגים הקשורים "בעונות הגשמים", כי ארצנו חייבת את עיקר מימיה לגשם.

המודעות לצורך בגשם מוצאת את ביטוייה בתנ"ך במישנה ובתלמוד והיא משמעותית במיוחד בשלהי-הקיץ ומיד אחרי חג-הסוכות. לדעתי חייבים לעסוק בנושא ה"גשם" בכל כיתה לאורך כל השנים ולטפח תודעה של חיסכון-במים, בארץ הנזקקת כל כך למי-שמיים. הנושא של "מוריד-גשמים" הוא נושא מוביל לגבי עונות-הגשמים ויש לפנות לשם כך למשנת-תענית ולסיפורים על חוני-המעגל וזרעו. חוני המעגל, שאיננו יודעים אודותיו הרבה, זכה לשלושה סיפורים נפלאים הקשורים בדמותו. הוא גם זכה לצאצאים הנזכרים על שמו. אבא חלקיה - בן בנו וחנן הנחבא בן בתו, שגם דמויותיהם שזורות בסיפורים על הורדת-גשמים.

בסוף הסיפור-הראשון על חוני המעגל העג עוגה, עומד הוא בתוכה, מתפלל ומבקש על הורדת גשם - מופיע - גם רבי שמעון בן שטח, איש הסנהדרין. וכך אנו למדים מן המקורות מתי חי חוני ושלא היה שייך לממסד. בזכות הופעתו של ר' שמעון בן שטח הופכים שלושת הסיפורים על חוני לאגדות, ואינם מעשיות בלבד כפי שהם קיימים אצל עמים אחרים. דמותו של חוני המעגל העסיקה חוקרים רבים - משוררים וסופרים. אנו מוצאים את דמותו שזורה לא רק בשש נוסחאות שונות במשנה ובשני התלמודים, אלא ביצירות ספרותיות רבות ושונות (פרוזה ושירה). חוני במקורותינו הוא דמות של צדיק, אולי אחד מל"ו צדיקים (ענוי עולם) או אחד מהקבלאים הראשונים (כפי שכותב עליו גד צרפתי). אני חוזרת אל השאלה, שהטרידה אותי לגבי דמותו של חוני: במה זכה איש זה לשלושה סיפורים נפלאים יתקשרו לדמותו ויתגלגלו שלוש מאות שנה, מפה לאוזן, עד שיירשמו במשנת תענית? מסתבר ששלושת הסיפורים שחוני מופיע בהם, מלמדים על יכולת מיוחדת, פלאית שלו.

בסיפור הראשון - חוני מתקין קשר שנפגם בין העם לאלוהים, וכשהוא חוזר ומתפלל למען העם המצפה לגשם, מתפלל תפילה זכה, יורדים גשמים הממלאים "בורות, שיחין, ומערות".

בסיפור השני - חוני יוצא לשדה ורואה אדם בן-שבעים נוטע חרוב. האדם מספר על קשר בין הדורות "באתי לעולם בחרובים ואני משאיר את העולם בחרובים" (לבנים ובני בנים).

בסיפור השלישי - חוני נרדם וישן שבעים שנה, משהוא קם אין הוא מכיר את העולם והעולם אינו מכיר אותו על כך נאמר "בקש רחמים ומת". אך הסיפור נגמר במסקנה עיקרית "או חברותא או מיתותא" פרושו בל דבר,

אדם לא יכול לחיות ללא קשר עם בני-אדם אחרים. בשלושת הסיפורים אודות חוני מופיע יסוד "הקשר": קשר בין העם לאלוהים, קשר בין דור לדור, קשר בין אדם לאדם.

בספרו של יוספוס פלביוס, נמצאת לדעתי התשובה לזכותו של חוני המעגל ולייחודו. וכך מספר יוספוס פלביוס (קדמוניות היהודים - - ספר י"ד פרק ב' סימן א'): בזמן מלחמת האחים (כמאה לפני הספירה) ברח חוני והסתתר במערה, כי לא רצה לקחת חלק במלחמה זו.

במקרה הגיעו קבוצת לוחמים למערה שחוני הסתתר בה, גררו אותו מתוך המערה אל המחנה שלהם, מול ירושלים הנצורה על ידם, ואמרו לו: "כשם שבקשת על גשמים התפלל עלינו שננצח את הכהנים הנצורים בירושלים" עמד חוני אנוס על פי הדיבור התפלל ואמר "אלי שבשמים אלה בניך הם ואלה כוהניך הם, אל תעשה מה שאלה מבקשים כנגד אלה". רגמו אותו באבנים ומת. עד כאן ספורו של יוספוס לגבי חוני. מסתבר, שחוני זה המופיע בשלושת הסיפורים שבמשנה, כצדיק, היה באמת איש רודף שלום - פציפיסט אמיתי.

העם הרג את אחד מבניו הנפלאים. הרג זה יצר רגשי-אשמה בעם ואלה הזינו את הסיפורים הנושאים את שמו של חוני המעגל, הצדיק המיוחד הזה, בזכות הסיפורים אודותיו זכה לחיי נצח.

לדעתי נחוץ וצריך ללמד קטעים ממשנת תענית בכל הכיתות. יש צורך לספר על מוריד-גשמים (בעמים ואצלנו) ולהרחיב העיסוק בסיפורי חוני המעגל ובסיפורים על צאצאיו, שגם הם אנשי מידות. סיפורים אלה מלמדים על יחסו של העם לגשמים, על חייהם של צדיקי הדור ועל תרבות הליכות שילדי ישראל יכולים להפנים מתוך עיסוק בהם.

לא עסקתי במבנה הצורני של הסיפורים. כלם בנויים במתכונת של הסיפור-העממי ולכן הם קליטים כל כך ומתאימים לעבודת הוראה בגילים שונים. בעניין הדידקטי הרחבתי דברים בחוברת "אגדות חוני המעגל", שיצאה בהוצאת הטלוויזיה החינוכית ב-1982.

חוני המעגל וזרעו - ביבליוגרפיה

מקורות + תוספות:

- משנה - מסכת תענית פרק ב' משנה ה' ופרק ג' משניות: ה', ו', ח', ט'.
משנה - סדר מועד, מסכת תענית (עפ"י ח. אלבק) - דף י"ט פרק ג'.
תלמוד בבלי - תעניות כ"ג דף א'.
תלמוד ירושלמי - (דפוס קראטאשן) מסכת תענית פ"ג-ס"ו (ע"ד-ס"ז) עמ' א'
תוספתא - תעניות פרק ב' י"ג (בהמהדורה המדעית של שאול ליברמן עמ' 334-335).
במילת תענית (מהדורת צבי ליכטנשטיין-אבנרי) כרך ח', ט' (1931-1932) צולם ע"י האוני' העברית ירושלים.
ספר האגדה - מאת: ח.ג. ביאליק וז' רבניצקי - "מעשי חכמים" - חוני המעגל וזרעו כרך ב', דף ה', סימן ז'.
אבות דרבי נתן - פרק ט' (השוואה עם משנה) + פרק ו' רנ"ח - רע"ד.
ספר יוסיפון - פרק 37 (ערך: דוד פלוסר) - חלק א' דף 148 - הוצ' מוסד ביאליק 1978.
יוספוס פלוסוס - קדמוניות היהודים - ספר י"ד פרק ב' סימן א'.
ברדיצ'בסקי - מאוצר האגדה - (דף 79 + 62) הוצ' דביר.
יעקב פייכמן - חוני המעגל וזרעו - מענית - מולדת תרצ"ה (דף 123).

השוואות בכתובים שלנו לענין הורדת גשמים

- תלמוד ירושלמי - ברכות פרק ה' (הלכה א').
בראשית רבה - פרשה ל"ג, סימן ג' (עפ"י תיאודור אלבק (דף 304).
ויקרא רבה - ל"ד (עפ"י תיאודור אלבק (דף 304).
מדרש שוחר טוב - תהלים קי"ז (עפ"י ש. בעבער).
מדרש בראשית רבה - פרק י"ג - ד'.
מסכת תענית פרק י"ט עמ' ב'; פרק כ' עמ' א', פרק כ"ג עמ' א'.
משנה תענית ג' ח'.
מלכים א' פרק י"ח פסוקים 19 עד 46.

חוני המעגל וזרעו - סיפורי עם להשוואה

- ע. אולסונגר - אוראשימא - נו הנשו בתוך: מוקשי בנשי (יפן) הוצ' אחיאסף תש"ד.
ספר האגדה - ביאליק ורבניצקי - חלק ה' דף מ"ח סימן שנה - מעשה באדרינוס קיסר.
ע. מ. יגר - המסע אל השמש (סין) 'ניצנים' הוצ' כתר 1976.
א. כהן - מוצא השמש - מבחר אנדות אינדיאנים - הוצ' מ. מזרחי 1963.
א. כהן - נסיכת הנעורים - מבחר אנדות אנגליה - הוצ' מ. מזרחי 1968.
מסע לעולם האגדה - המלחמה בשמש (בורמה) הוצ' מ. מזרחי.
י. ליכטנבוים - האדמה דורשת את שלה - אנדות קוקזיות - הוצ' יבנה 1956.
מ. לוטי - ראש המנזר אוונו (עפ"י סיפור שויצרי) (דף 42).
ד. נוי - המלך והאכר הזקן בתוך: הנערה היפהפיה ושלושת בני המלך - עם עובד 1965.
ד. נוי - פת-בצע בתוך: שבעים סיפור וסיפור.
ש. ניצן (עורך) - ואנג מוריד הגשם (סין) - 30 סיפור וסיפור - הוצ' כ. טברסקי תש"ז.
ד. קמחי - הלל בן-שחר בתוך: ינג נינג היפהפיה הצוחקת (סין) - הוצ' י. צ'צ'יק.

- ד. קמחי - גן העדן בתוך: אנדרסן מספר - הוצ' נ. צ'צ'יק.
 א.א. עקביא - האיש אשר מאן למות בתוך: אגדות יפן - הוצ' שחרית 1960.
 א.א. עקביא - הדייג אורסימה בתוך: אגדות יפן - הוצ' שחרית 1960.
 מכס פריש - אני שטילר - הוצאת זב"ם 1976 (עמ' 57-61).
 ד. צמח - הנער שצד את השמש בפלצור בתוך: אגדות ההודים - הוצ' שרברק.
 ד. צמח - "עושה הקיץ" בתוך: אגדות ההודים - הוצ' שרברק.
 ח. שורצבוים - ממקור ישראל וישמעאל (שירים ערביים: ספור מאלף לילה ולילה; מנהגי ערב להורדת גשמים) הוצ' דון 1975.

ספרות עברית מודרנית

- לוי בן-אמיתי - תפילת חוני המעגל - הוצ' עם עובד.
 נתן זך - חוני המעגל בתוך: כל הדבש והחלב - הוצ' עם עובד.
 ד. חומסקי - לעגל מעגל - העת ובעונה - הוצ' ספרית פועלים.
 י. ספרא - תרדמת שבעים שנה בתוך: אוצר עמי - הוצ' עמיהי 1966.
 ש. פריטשמן - מעגלו האחרון של חוני המעגל - 'מכלול' לכתה ר' - הוצ' נ. מרכוס 1960.
 דן פגיס - חוני בתוך: שהות מאוחרת - הוצ' ספרית פועלים.
 ר. רעים - חוני בתוך: המוכים במוקד אהבתי - הוצ' ספרית פועלים ים. 1971.
 הרצליה רז - לחוני בתוך: עיני מיתר - הוצ' טברסקי.
 רחל - חוני המעגל בתוך: שירת רחל - הוצ' דביר.
 ש. שפרה - חוני.
 משה שמיר - מלך בשר ודם - הוצ' ספרית פועלים (עמ' 410 406).

חוני המעגל וזרעו - חומרי עזר למורה.

- י. אילן - מסורת קברי צדיקים - "דבר" 4.9.1981.
 אברהם אדרת - הספור בספר האגדה - 'עלי שיח' 3, ספטמבר 1976 (עמ' 177-176).
 א. א. אורבך - חז"ל - פרקי אמונות ודעות - (דף 511-510).
 ד. נוי - מבוא לספרות האגדה - ירושלים 1961.
 ד. נוי - מבוא לספרות העממית - הוצ' אקדמון ירושלים תשכ"ו (עמ' 51-39).
 ח. נשר - חוני המעגל (בביה"ס הממלכתית-דתית) - משרד החינוך והתרבות (סיון) תשל"ד.
 מ. סתוי - הכפר הערבי - פרקי הווי - ת"א תש"ו (עמ' 124).
 ש. ספראי - חסידים בתוך: ספר הזכרון ליוסף אמוראי - 'תרביץ' כ"ו 1973 (דף 127).
 מ. פירון - בנתיב אגדות חז"ל.
 ג. בן-עמי צרפתי - חסידים ואנשי מעשה והנביאים הראשונים 'תרביץ' כ"ו (עמ' 12).
 ר. צדקה - איני זו מכאן בתוך: מעגלי קריאה 7-1976.
 ר. צדקה - להוראת אגדות חז"ל באינטרפרטציה ספרותית - בתוך: מעגלי קריאה 7-1980.
 א. קרלין - דרכי הספור בשני התלמודים - 'מאזניים' תש"א (בסדרה ישנה).
 מ. קלינמן - חוני המעגל (עבודת גמר) - 'אורנים' 1976.
 הרצליה רז - חוני המעגל וזרעו - בתוך "פרקים" (דיונים בשאלות חינוך והוראה) הוצאת הסמינר ע"ש שיין 1978.
 הרצליה רז - חוני המעגל - חוברת עזר למורה הוצאת הטלויזיה הלימודית.
 ח. שורצבוים - ממקור ישראל וישמעאל - הוצ' דון 1975 (פרק 22 דף 230).
 א. שטאל וא. מרכוס - עונשו של גוי רשע (ירידת גשמים) - הוצ' מוסד ה. סאלד 1974 (דף 32).

עיון ומחקר

מכשפות מתהפכות ותודעות משתנות

על סיפורי מכשפות לילדים

מאת: סלינה משיח

את היצירה הספרותית לילדים ולמבוגרים, ניתן לבחון מנקודות תצפית שונות, המתגוונות ומרחיבות את תחום הפרשנות: נקודות תצפית פסיכולוגיות, פדגוגיות, תרפויטיות, אסתטיות, תבניתיות, בלשניות - שיטות מרובות לעמדות משתנות. אך העמדה המיוחדת את הספרות לילדים בלבד, היא זו שמתוכה ניתן לעמוד על אופי הפנייה הכפולה של הז'אנר: הפנייה הגלויה המכוונת אל הקוראים הצעירים, והפנייה הסמויה "המשוחחת" מעל ראשי הילדים, עם ציבור המבוגרים (Shavit, 1992, 2).

יש והסופר מודע לשדר הכפול של יצירתו, כאנדרסן, המתאר זאת כך:

"אני תופס רעיון למבוגרים, ומספר אותו מחדש לקטנים, תוך שאני זוכר שאבא ואמא מקשיכים אף הם, ושגם להם יש להעניק מעט חומר למחשבה" (Andersen, 1969, xi).

אך יש והמבוגר הכותב לילדים איננו עד לאופי הכפול של פנייתו, ובכך הוא תורם למימד המתחפש של ז'אנר שאיננו מודע לתחפושתו: חפש את הנימען הילד ותחשוף את המבוגר, ערטל את דרשת המבוגר, ותפצח את סוד הצופן הפועם מבעד לשדר המכוון. אכן תחפושת שהיא תיחשופת, כאותו שיר ערש אנדלוסי המבקש להרדים ילד בכיין, תוך שהוא מפחיד אותו מפני הזר האורב לפתח הבית, ומזהיר את הזר - המאהב - מפני הבעל הישן בתוכו:

"זה שעומד בפתח / שלא יבוא כאורח, / כי נמצא בבית האבא / של ילד צורח. - // נומה נום, ילדי, לא עכשו, / נומה נום ילדי, / כי נמצא האב."

(לורקה, 1989, 108).

לכאורה השיר פונה אל הילד, אך למעשה הוא מנצל את הילד, ומשתמש בשיר הערש שלו על מנת להעביר מסר למבוגר. בכך הופך שיר הערש הילדי

הנחשב לסוג הקדום ביותר של השירה לילדים - לשיר הרס. העובדה שספרות לילדים ניכתבת וניצרכת על ידי מבוגרים, עבור קהל ילדים, מציבה לפנינו פנומן מופלא של מראה כפולה. היא מבקשת לייצג ילדים, אך - בתוך כך, "מכשפת" מבוגרים, שאינם ערים לעובדה שכתובתם משקפת אף אותם - את ציפיותיהם מהילדים, את אורחות חייהם, תרבותם וערכיהם. מבחינה זו מהווה הספרות לילדים תעודה חברתית-תרבותית, המבטאת אולי את פני המציאות של הצעירים, אך בה בשעה חושפת ומתעדת את עולם המבוגרים. סיפורי מכשפות עכשוויים, שקיסמם לא נס, וניסם מתלטף ברוחה הקדומה של האם הגדולה, עשויים על כן לשמש כמינסרה כיבדת-שנים, הלוכדת ברישתה את האמונות והצרכים של תרבויות פוסט-מודרניות, הניצודות ומשתברות בקשת התרבות הקמאית. ואפשר, וסולם גוניה של הקשת יגולל סיפורה של מכשפה, אך בתוך כך, יגלם את התודעה התרבותית המנשבת בשלהי המאה.

מהיכן שואבת המכשפה המודרנית את השראתה, ומה המקורות המזינים אותה? חוצה את מעגל הילדים המשחקים ב"מכשיפה'לה קטנה", מתגלגלת המכשפה בין דפי הספר הכתוב, מעבר לשפתי המספר העממי, ואל תוך עולם הדמויים הפנימיים של נפש קולקטיבית, המבקשת לתת ביטוי חזותי וקונקרטי לללא מודע.

המכשפה המודרנית או האנטי-מכשפה, המגולמת בספרות העכשווית לילדים, יונקת את השראתה מתוך שלוש הצורות של ארכיטיפ האם הגדולה, ה-Magna Mater, "הטובה הנוראית. והאם הטובה-רעה" (Neumann, 1974, 21). ראשיתה בגלריית הדמונים הנשיים, אלות הטרף והנקמה, המבטאים רגשות שליליים כלפי אם מזינה ומגינה, מחממת ומחייה, אך הניתפסת אף כמרעיבה, נוטשת, מקפיאה וממיתה:

"האם המרושעת, הטורפת, והאם הטובה המעתירה חיבה, הם שני הצדדים של האם הארכבורית*", השולטת על השלב הנפשי", שבו מתעורר האגו מוך הכאוס של חוסר התודעה, והוא נחשף לחסד העונג ולצלילת הכאב שמעניקה לו המודעות (Neumann, 1972, 39).

קוצר ידה של החברה הקמאית ושל הילד המודרני כאחד, להסביר באורח רציונאלי, אותן תופעות הנושאות בחובן מיטען של כאב, אובדן, נטישה וחרדה, צרים לפתח דיוקן, ומכנים אותו בשם: מכשפה, מפלצת, ענק, דרקון. בכך הם מיידיעים באורח לשוני, חזותי ומוחשי את הבלתי ניתפס, אך אשר

* האם שבה כלולות התכונות של טוב ורע.

קיומו והשפעתו נחווים כממשיים. יוצא מכך, שאין בדרקון, אלא הפחד הוא שמפחיד, לא המכשפה - אלא ההרדה, לא המפלצת, כי אם החשש - מפני הבלתי נודע. פחד, חרדה, ומועקה מתגבשים על כן בדמותם של דרקון, מכשפה, ענק ומפלצת, על מנת להעניק שם וצורה לבלתי ידוע, באשר אין לו הסבר ומובן. מכאן, שיידוע והגדרה, הם בבחינת תמונה, שהיא גבול וגדר, אל תוכה ניתן לתעל את החרדה, ובכך להקל את נטל המצוקה.

המכשפה אם כך, היא ביטוי מוחשי למכאיב, למפחיד ולמשתנה. ואכן, לטבע ולמציאות המשנים פניהם כמו אולפו ביד המיקרה ובקסם האבסורד, רגע מזינים ומענגים ובמישנהו מרעיבים ומכאיבים, מגולמים בסגולתה של מכשפה היודעת להפוך מציאות אחת בזרף מילה, לאחרת - יתר על כן, תודעה הרגישה לאופי הטרנספורמטיבי של הנשיות, תזזה בכישוף את המטמורפוזה המשנה ילדה לאשה וההופכת זרע לעובר. ואכן להיבט הטרנספורמטיבי העולה מתוך מעשה הכישוף, מקום נכבד גם בתרבות, שחדלה להאמין בקיומן של מכשפות, אך עודנה שבויה בחידת נס ההפיכה, הקוסם מציאות אחת לאחרת, ההופך נסיד לצפרדע ובית לעוגת מעדנייה.

אלא שאופיה, כישוריה ודמותה של המכשפה, היא האם הרעה החופכת במבטה של מדוזה, חי - לדומם ואדם - למאובן, המפחידה בדמותה של האלה קאל, את מי שנכון להציץ בחורי עיניה, אפה המעוקל ופיה המשונן הפעור לטרף - אם אלה ממשיכים להתקיים בתודעת מבוגרים וצעירים כאחד, הרי שעקבותיו של הארכיטיפ המקביל, בן זוגה של המכשפה, הוא האב הנורא, נמחקו מתוך התודעה הספרותית לילדים, כמו לא היו.

בדומה לאם הגדולה, שחברו בה אספקטים חיוביים ושליליים, נחווה גם האב הקדום באורח חיובי לאב אלוהי - רחום, התומך בבניו, ובאורח שלילי, כאב נורא הטורף את ילדיו, בדמותו של האל קרונוס, או המלך - אל פרעה, המצווה להמית את הבנים. "לזכר הנורא, שיש להורגו ואשר צורתו הסופית מגולמת בדמות האב הנורא, יש הסטוריה ארוכה" - (Neumann, 1973, 185), וזו אמנם מתועדת לא רק בעלילות הסיפור והמיתוס, הסמל והארכיטיפ, אלא באמונה ביכולתה של הנפש להתגלגל בדמות חיה, המאפיינת אותם גברים ההופכים לזאבים (Werwolf), לנמרים, דובים או יגוארים. גברים מזדאבים כגון אלה, הואשמו ברצח ילדים, נירדפו והוצאו להורג בדומה למכשפות שניתפסו והוקעו בשלהי ימי הביניים (Zipse, 1984, 4). עדות ספרותית לכך ניתן למצוא באותן מעשיות שלא עידנו את דמותו של הזאב-הגבר המאיים על חייהם של ילדים קטנים (דארנטון, 1984, - 6), או באישיותם הבלתי מוסווית של אבות המבקשים לאנוס את בנותיהן להנשא להם, בדומה

לגלריית הגברים המתוארת במחזור סיפורי הסינדרלות, הנסות מפחד אב המבקש לכפות עליהן יחסים אסורים (Cox, 1893, xxv).

אין ספק שהעלמו של ארכיטיפ האב הנורא מתוך המעשיות לילדים, משקפת תפיסת עולם שובניסטית, המבקשת להצניע היבטים מסויימים באופן שבו נחוזה הגבר, ובמקביל לכך, להדגיש אותם גונים מאיימים, בדרך שבה נחווית הנשיות. שרל פרו, המלגלג על נשים, מסיט את האצבע המאשימה מעל דמותו של הערפד כחול הזקן, ויורה אותה אל עבר האישה המואשמת בסקרנות יתרה, במוסר ההשכל החותם את גירסתו לסיפור, מוצנע חלקו של טורף הנשים,

שעה שקורבנותיו מואשמות בגזר הדין, שהמיטה עליהן סקרנותו. בדומה לפרו המשכתב את סיפורי העם על דרך הציפיות הרווחות בסביבתו החברתית, כך גם האחים גרים, הלשים את תוצרי הדמיון הקולקטיבי, ומסגלים אותם לרוח הזמן. ועל כן, כאשר בגרמניה של שנת 1812, הופכים ערכי המשפחה היציבה והמלוכדת נורמה חברתית נישגבת, אין דעתם סובלת דמויות הורים העלולות לערער את טוהר המשפחה, והם ממירים את האב והאם האכזריים הנוטשים את ילדיהם ביער, בדמותו של אב כנוע, ולראשונה בתולדות המעשייה העממית, בדמותה של אם, שהיא חורגת בבית ומכשפה מהמהדורה הראשונה של המעשיות לילדים ולבית, המתעלמת לחלוטין מדמותו המקורית של האב הנוטש, וכלה במהדורה הרביעית בה הופכת האם הטבעית (הרעה), לאם חורגת - צל דמותה של המכשפה (Ellis, 1983, 37). אכן, אבות ניטראליים, אמהות חורגות וילדות פתיות, הועדפו על-ידי התודעה התרבותית והחברתית של תקופתם, על פני אב נורא, המאוהב בבתו, או גבר מזדאב האורב לצעדי קורבנותיו.

נאמנים לתפיסת העולם הרווחת בזמנם, מצליחים פרו וגרים להמיס ולהניס מן התודעה ארכיטיפ קדום, שרוחו כמעט ואיננה מרחפת עוד בסיפורי המעשיות לילדים. האם תהליך הזה - דמוניזציה של האלה, האם הגדולה המתגלגלת בדמותה של מכשפה עכשווית מגיע לידי איפוס דומה? איזה גורל מייעדת הספרות לילדים למכשפותיה המעודנות, ומהו 'המסר' המסתתר מבעד טרנספורמציה המבקשת לכשף ארכיטיפ קדום ומאיים, לדיוקן משעשע ומרומם? משב הומוריסטי ופרודי שוטף לראשונה את הטריטוריה הרצינית של מורשת האחים גרים, ברוחו המשתובבת של מעשה במעשה (1917). א. א. מילן, שלא התכוון מלכתחילה לכתוב מעשייה לילדים, נוטל על עצמו את החרות לסגל את דמויות המעשייה העממית, להלצה סאטירית מתרוננת, השייכת על-פי תפיסת עולמה לניסיון חייהם של מבוגרים. מילן מיתקלס במלכים, ומציג את פאליז כמלך א-מלכותי, הטרוד בארוחת הבוקר שלו, במרומי חומת הארמון,

כארתו המפטי דמפטי העומד ליפול - שוכח שאיש לא יוכל לתקן את רסק איבריו. פיה - מכשפה, ניכנתת לרצונו של אותו מלך - לא מלך, ובכך כמו מודה לראשונה בתולדות המיפגש הממית, בחולשתה:

"אינני מחשיב פיות כל כך. אינני חושב שהן אדירות ביותר. אינן יכולות

להכריח אותך לומר דברים שאינך רוצה לומר" (א.א. מילן, 1970, 31).

אומר המלך פאליז, ההופך לכבש ולקרפדה, שעה שרוחו הדבקה בזכרון האדם שהיה, מביאה בסופו של ענין להצלתו.

העימות הדיאלוגי בין אדם, כישוף ומכשפה, וכניעת המכשפה בפני חוסן אמונתו של מלך-קרפדה, הופכים את הסצינה המילנית לדגם שיותר את חותמו על - פני כל סיפורי המכשפות המרדניים, שיבואו בעקבותיו. Maggy Scraggle לדוגמא, היא מכשפה השולטת במספר מועט של כשפים, אשר אף הם אינם עולים יפה בידיה. היא מתאהבת בנסיך Syntypupa מוכר הגלידה, המועף ממושב קטנועו, הישר אל גינת הקוצים שלה, השנים הופכים בטעות כשפיה לצפרדעים, אך נישאים וחיים באושר ועושר, בברית המים המלכותית של הורי החתן (McDonald, 1978).

מילדרד, המכשפה הרעה (והגרועה) מכלם, היא תלמידת שנה א' באקדמיה למכשפות, וכחברותיה היא מתרגלת רחיפה על מטאטא, אילוף חתולים, נסווי כשף במעבדה, ושינון א' ב' של מילון הכשפים. חברותיה לכיתה וכן המורה והמנהלת אינן מאמינות שמילדרד, הניכשלת בכשפיה ובמבחניה, תזכה בתעודת הבגרות המכשפתית. אלא שכדרך המעשיות, הופכת הגרועה שבמכשפות, למיומנת שבהן, והיא מכה בחסרות האימון המציקות לה, בסידרת ספרים (Murphy, 1978).

המטמורפוזה המתחוללת בדמותה של הכשפה הקניבאלית, משנה את דיוקנה של האלה המיתולוגית לאם חורגת ורעה, ומגלגלת אותה בילדה/תלמידה - מכשפה, או באישה - מכשפה ככל אישה, מאמתת את החוקיות שקבע ולדימיר פרופ, המאבחן את הסיבות לשנויים החלים במעשייה העממית במניעים חוץ ספרותיים, כלומר "בקונטקסט האנושי שבו היא מתקיימת" (Propp, 1972, 141). ובקונטקסט התרבותי העכשווי, עשויה המכשפה להיות חמודה, וכשהיא כעורה, אין היא מפחידה אלא מצחיקה. היא יוצאת דופן בחברת המכשפות, אך מנודה בעולם הדמויות האנושיות (מי יציל את תנינא?), היא ניתפסת כרעה, אך נילחמת בתכונה הסטריאוטיפית שנגזרה עליה, ומבקשת להיות טובה. כאנטיתזה למכשפה הדמונית אין היא מרעיבה, כולאת, טורפת ומשתלטת על קורבנותיה, והתכונה האופינית לה ביותר, היא

הקושי להאמין בעוצמת כשפיה, וביכולתה לשנות מציאות מוכרת לזרה. בכך, נחשפת חולשתה המהססת להוציא מהכח אל הפועל, את הפוטנציאל הטרנספורמטיבי המצוי בה.

המדובר בדמות אנושית מאד, שהיא לעתים ילדה ולעתים אישה, אשר יותר משהיא מאיימת על אחרים, הריהי מאיימת על עצמה. כשפיה הופכים למבחן עצמי מתמיד, המעיד על חוסר בטחון המערער על שלמות אישיותה, שעה שהצלחותיה הם גמול לניסוי, שגיאה ומאמץ האופייניים לעולם בני התמותה, יותר משהם מייצגים את עולם הדמונים העל-אנושיים.

בדומה למילדרד, התלמידה המכשפתית הגרועה מכלם, אמורי אשיג אטוסה (זרחי, 1992), היא אנטי-מכשפה הניצבת בפני מבחן הגמר שלה, לאחריו היא עומדת "להיוולד" אל תוככי העולם המודרני וההישגי, המאוכלס במיצרכים, ניצרכים וצרכנים. האחרונים, טרודים כחיילות פרעה, בהגשמת חלום החומר, החטיפה והרכוש: "אמר אויב: ארדף, אשיג, אחלק שלל" (שמות ט"ו, ט'). ואל תוככי תרבותם היא נישלחת.

אלא ששמה של אמורי, הילדה המכשפה, מהדהד בשמו של אמור, אל האהבה, ועובדה זו מטילה צל על הזיהות המכשפתית, הארכיטיפית שלה. מכאן לא יקשה לנחש שהיא מוצגת כמכשפה הכושלת בכשפיה. מזלגות המבחן שלה הופכים לוורדים, גולות, צדפים ומקקים, ואלה אינם מרצים את המנהל, המבטל את התוצרים כבלתי חזקים, לא מהירים, לא ניצרכים ובלתי נמכרים. אמורי מתקשה להיוולד אל תוך עולם ממוסחר, המשולל כל חוקיות הניתנת להסבר, ואשר בו הרצון והכוונה, הם חסרי משקל ומשמעות. כשהיא הופכת בדבקות ובכוונה אמיתית זוג מזלגות לצמד ורדים, כשפיה ניפסלים והיא ניכשלת במבחן, אך שעה שהיא צורחת בכוונה גדולה, את מה שאין היא מתכוונת לומר כלל, קרי: שג'וקים הם יצורים נפלאים ונעימים - באה לה ישועה, והיא ניגאלת מעולם האקדמיה המכשפתית, וטסה בחברת סוסים נפלאים, מלהיבים, דהירים ואהיבים אל תוך העולם הצרכני הצורח: קונים - מוכרים.

אימרי, אמורי: האת מכשפה?

האם אמורי, שדיוקנה המאויר מזכיר ילדה מרחפת ואווירית המביאה לעולם את בשורת הפלא, ההתלהבות והאהבה, זקוקה לתחפושת לשונית ההופכת אותה למכשפתית? אין ספק שמאחורי האסתטיקה החדשה המציבה סימני שאלה בפני דמותה של המכשפה בז'אנר העממי, מסתתרת - אידיאולוגיה פמיניסטית המבקשת להתנער מהשפעתו השלילית של סטריאוטיפ נשי,

המעוצב בדמויותיהן של האם החורגת והמכשפה. מכשפות דמוניות וטורפות, הופכות על כן למכשפות אנושיות, משעשעות ואוהבות, אשר סגולת הכישוף שלהן רופסת ומתהססת, כמו מבקשת להקהות את עוצמת התחבולה שייצגה את הרע. יתר על כן, עירעור דיוקנה של המכשפה הארכיטיפית, כמו נופח חיים חדשים במכשפה עכשווית שהיא נטולת כיעור, אגרסיה והפחדה. עם זאת, עודנה מכשפה, ולו גם בשל הכינוי הלשוני והזיכרון הקולקטיבי, שממנו נגזרת אישיותה. כלומר הפמיניזם מעמיד על רקע התפיסות הסטריאוטיפיות המיושנות, תפיסות חדשות המבקשות לערער ולעוות את המקוריות, אך בתוך כך, מעוררות את השאלה, בדבר כוחו של בטוי היברידי לשנות את המהות הארכיטיפית הנטועה בליבו של סמל קולקטיבי. האם אין הדיוקן החדש מעיד על חוסר בטחונן של נשים התוקפות סמל ראשוני, במקום שבו היו אמורות ליצור סמל חיובי ומקורי ליה - האישה המודרנית? האם העובדה, שהאם האלוהית המעניקה חיים, איבדה מהשראתה, מבטאת את חוסר יכולתם של נשים (וגברים), להזדהות עם הדמוי החיובי של האם הגדולה? והאם יש בכך ביטוי וייצוג הולם לאופן שבו תופשים הילדים את האמהות על כפול פניה?

הספר **מכשיפה'לה קטנה** ליעל רוזמן (1991) איננו משיב על שאלות אלה, אך הוא מתמודד עם האמביוולנטיות העולה מתוך הפן החיובי והשלילי של הארכיטיפ הקדום, באורח מורכב יותר. לצד טלי, גיבורת הספור, מעצבת רוזמן גלרייה של נשים חיוביות, דוגמת האם מאיה, שעולם הדמיון שלה קרוב לעולמה של הבת, והיא מגלה לה את סוד הגירסה הילדותית היודעת, שאצבע הסופרת כוכבים גוררת בעקבותיה עונשן של יבלות (בטבריה של שנות ה-50, כינינו יבלות אלה בשם "טלולי", כשמה של המכשפה בסיפורה של רוזמן).

רחל(ה), השחקנית הבשלה והיפה, המצפה לאישה, ושרה(לה) המורה המאופיינת באורח בלתי פופולארי לחלוטין, כאישיות מאוזנת ומבינה. על רקע שלש הנשים - האמהות התומכות הללו, אמורה המכשפה טלולי לייצג את הדגם המסורתי של רשעות כוחנית, נטולת רגש, הכולאת ומשתלטת בעריצות על מה שהוא חופשי, יפה, רגיש ואוהב. בהיותה פרואקציה נפשית המבטאת באורח ציורי את הכוחות הדמוניים האפלים והאלים החבויים באישיותה של טלי, מהווה טלולי, בת-קול אגרסיבית ומרשעת, לדמות הילדה הרגישה, היודעת בסופה של העלילה, להשתחרר מהרגשות ההרסניים הכלואים בה, ובתוך כך להתוודע לעובדה שהרע המפחיד ומאיים להכריעה, ניתן לאילוף.

אלא שאפשר ופרשנות המבקשת לראות במכשפה טלולי, פרסוניפיקציה של הרוע החבוי בטלי, איננה מתאימה לטעמו וניסיונו הספרותי של ילד, שיתקשה

לעמוד בפני הקשר הבלתי מחזורי, שבין טלי וטלולי.
המעברים החדים בין פנטזיה לריאליזם אינם תורמים להסתברות האמנותית של היצירה, ויש והקורא נופל שבי בפח הטמון באישיותה "החביבה" של המכשפה החייה בתוך עץ זית, ונעזרת במכשירים אלקטרוניים מצודדים, דוגמת מטאטא ממונע וטרנזיסטור הקשוב למחשבות הלב. המעשים הרעים, לעומת זאת, מתבצעים על ידי טלי, ובכך הם מקהים את המימד המאיים של המכשפה טלולי, וממתנים אותו.

מבחינה זאת, מנשבת במכשפה הקטנה בעלת השם המיתפנק - טלולי - אותה רוח אנטי-מכשפתית המאפיינת את גלריית המכשפות שאינן מכשפות, ויש להצטער על כך, שהסופרת איננה מציידת את הקורא בציוני דרך טקסטואליים בהירים, שהיו עשויים לעזור לו במימוש "הקריאה האחרת" המקופלת בין דפי הספר. עם זאת, אין ספק שסיפרה של רוזמן מעניק פרשנות רעננה לארכיטיפ קדום, מבלי שינסה להתכחש לו, והוא עשוי לשמש דוגמא לסטייה מקורית מהתבנית השבלונית שדבקה בספורים העכשוויים, המשתעשעים בסמל קולקטיבי במקום שהיו אמורים לברוא מטאפור מודרני, המעניק שם לפחד ותמונה לחרדה.

מכשפות מתהפכות קוראות תיגר על הדיוקן המסורתי הרווח בסיפורי המעשיות העממיים, ובתוך כך חושפות תודעה תרבותית משתנה, שאיננה מאמינה עוד במציאותן של מכשפות, ומבקשת להניס את הפחדים הכרוכים בקיומן. עד כאן המסר הדידקטי הגלוי - אך השאלה הנשאלת היא, האם המכשפה היא הגורמת לפחד או, שהפחד מוצא לו שם וביטוי סמלי במכשפה? ניראה שההתייחסות הבקורתית והרציונאלית של המבוגרים לעלילות המעשייה העממית ולדמויותיה, מוציאה מכלל אפשרות כל פרשנות סמבולית, והיא ממירה אותה בדיוקנות משעשעים ומבדרים, הנופלים כפרי בשל בידיה של חברה צרכנית, הנישלטות בלהג הצחוק ושיכחת המשובה. המסר הסמוי המסתתר מעבר לדגם הפופולארי, מצביע על תהליך של חילון וריקון סמלים מסורתיים, המפנה עורף למימד המטאפורי שלהם, ולאמת הפנימית - החבויה בתוכם.

מעל לראשי הילדים משתעשעים המבוגרים בדיוקן מעוות המיתקלס במכשפה, ובתוך כך מתכחש ומבטל את קיומו של הדמוני, הרע והאלים המצוי בעולמנו ובתוכנו. בניגוד לארכיטיפ האב הנורא, שכמו נמחק מתוך התודעה הספרותית לילדים, עיקבות המכשפה הקמאית לא טואטאו, אלא עוקמו ועוותו, על מנת לשעשע את המבוגרים, להיענות לתפיסות האידיאולוגיות שלהם, ולחנך את הילדים ברוח "רציונאלית" האמורה

להתאים לתפיסת עולמם. (תפיסת עולמם של מי? - של המבוגרים או של הילדים? האם זו הסיבה שהמכשפה שבה לפקוד את בני-הנוער המשחקים ב"מבוכים ודרקונים", כשהם לובשים את דמות המכשפה, הנסיך, הדרקון והנסיכה???) האם שכחו את האידיאולוגיה המפוכחת המנשבת במעשייה המודרנית, בדרקון המהסס ובמכשפות בוכיות אשר שכחו את כישפיהן? האם סמלים "פרימיטיביים", שלא נמצאו ראויים לילדי הגיל הרך, מקבלים לגיטימציה במשחקי בני-נוער המתקרבים לגיל גיוס? נראה שאלה כאלה, נופלים בפח תרבות קלישאתי, לקטנית וחקינית המצדיעה לצווי האופנה, שוכחת מהי אמנות מקורית וצרופה.

ביבליוגרפיה

- Andersen, H., Ch., 1966. *The Snow Queen and Other Tales*. The New American Library, N.Y. Toronto.
- Cox, M., R., 1893. *Cinderella: 345 Variants*. Publications of the Folklore Society, no. 31, London.
- Ellis, M., E., 1973. *One Fairy Story Too Many*. University of Chicago Press, Chicago.
- McDonald, J., 1978. *Maggy Scraggle Loves The Beautiful Ice-Cream Man*. Puffin Books, Middlessex, England.
- Murphy, J., 1978. *The Worst Witch*. Puffin Books, Middlessex, England.
- Neumann, E., 1973. *The origins and History of Consciousness*. Princeton University Press, New Jersey.
- Neumann, E., 1974. *The Great Mother*. Princeton University Press, New Jersey.
- Propp, V., 1972. "Transformations in Fairy Tales," in: Maranda, P., ed., *Mythology*. Penguin Books, Middlessex, England. pp. 139 150.
- Shavit, Z., 1992. *Poetics Today*. ed., Even Zohar, Vol. 13. No. 1.
- Zipes, J., 1984. *The Trials and Tribulations of Little Red Riding Hood*. Bergin & Sarvey Publishers, inc. Massachusetts.

דארנטון, רוברט, 1984. "משמעותה של אמה אווזה", זמנים 6 19-16.
לורקה, פג, 1989. משחק הדואנדה ותורתו. ספרית הפועלים, תל-אביב.
מילן, א.א., 1970. מעשה במעשה. מסדה בע"מ, רמת-גן.
רוזמן, יעל, 1991. מכשפ'לה קטנה, עס'עובד, תל-אביב.
זרחי, נורית, 1992. אמורי אשיג אטוסה. ספרית הפועלים, תל-אביב.

עולם האומנות והיצירה באגדות של שלומית כהן-אסיף

מאת: מנתם רגב

סיפורי-עם, אגדות ומעשיות מהווים, כידוע, חלק חשוב של ספרות הילדים, למרות שלא נכתבו במיוחד לילדים. הסיבות הן רבות ושונות כמו, למשל, הנושאים האוניברסליים, המבנים הסטריאוטיפיים, היסודות הפסיכולוגיים והחברתיים העונים לצרכים הפנימיים של הילדים בשלבי ההתפתחות השונים וכו'.

הז'אנרים האלה הם כל כך נפוצים ומוכרים עד שהם משפיעים גם על סיפורים מודרניים שנכתבים במיוחד לגיל הרך: החזרה על המספר הנוסחאי, הדיכוטומיה שבין הדמויות, ה'סוף הטוב' וכיוצא בזה. אני מזכיר בקצרה את התופעות הללו כדי להבהיר את הרקע והמוכרות שלהם הנחוצים להבנת התופעה של השימוש ביסודות הפולקלוריים למטרות שהן רחוקות מן התמימות והמסרים המקובלים שבספרות העממית.

סופרים ומשוררים, בתרבויות שונות, ניסו את כוחם ב"ניצול" יסודות הסיפור העממי ליצירת 'אגדה' או 'מעשיה' שאינה, לגביהם, אלא דרך נוספת של יצירה אומנותית. כאלה הן המעשיות של אוסקר ויילד, בהן: 'הנסיך המאושר', 'הזמיר והשושנה' ו-'הענק וגנו'. 'הזמיר והשושנה' מסתיים בדבריו של הסטודנט:

"כמה נואלת היא האהבה!.... אין היא מביאה אפילו מחצית התועלת שמביא ההיגיון, כי איננה מוכיחה מאומה, ולעולם היא מספרת לך דברים שאינם עלולים להתקיים, ותופסת לך להאמין בדברים שאינם נכונים".

ההתפלספות הזו הזרה כל כך לסיפור העממי, באה בסופו של סיפור שיש בו זמיר, שיח ועץ אלון שיודעים לדבר ולחשוב. מי שהביא את השימוש בז'אנר הזה ככלי ביטוי אמנותי וסוביקטיבי לשיאים - הוא הנס כריסטיאן אנדרסן.

"במסגרת המעשייה התמימה משלב אנדרסן הערות ביקורתיות ואירוניות על אדם וחברה. אך המעשייה משמשת לו גם כרקע להבעת דעותיו על האומן והאומנות".

העיסוק בנושא זה חוזר ועולה במעשיות רבות: 'הזמיר', 'רועה החזירים' ועוד.¹ המשוררת והסופרת שלומית כהן-אסיף הוציאה כמה קבצים של אגדות מודרניות. מתוך שפע האגדות העוסקות בנושאים שונים, בחרתי לדון באלו העוסקות, כמו אנדרסן, בהתייחסות לחלום, לאומנות ויחסם אל המציאות.

החלומות ומשמעותם

המלך ממדו השני חולם הרבה חלומות, אלא שבבוקר הוא שוכח את תוכנם. הוא קורא אליו את החכם בעבדיו ומצווה עליו לנחש את חלומותיו בטרם יחלום אותם. ואכן חולם המלך את כל מה שמנבא לו החכם שלו. רק בסוף הסיפור מתברר שהמלך אך הישלה את עצמו. האמת, בפי החכם, היא אחרת לגמרי: "אינך חולם אדוני המלך, רק נדמה לך שאתה חולם. חי נפשי, אתה מהרהר במה שאני מספר לך, ולא עוד. את החלומות שלך אף אחד לא יכול לחלום לך ולזכור במקומך. כל אחד והחלומות שלו..." (ממציא החלומות, 38).

האין זה משל על משמעותה האינדיווידואליסטית של היצירה האומנותית? כמה טוב למי שחווה חלומות נהדרים! אך מה יעשה מי שפסק מעיין חלומותיו? ואולי צריך לומר 'מעיין יצירתו'? בסיפור אחר אכן מתקנא האיש מיטביט בידיו חולם החלומות. הוא מוצא דרך מופלאה לגנוב את חלומותיהם של אחרים הוא משמר אותם בבקבוקים ובצינצנות, מביט בהם ומספר לכולם על 'חלומותיו'... כי חלק חשוב בהנאה מן החלום שחלמת היא האפשרות לספר אותו לאחרים. ממש כמו שהיצירה האומנותית היא זה של תהליך פנימי ואינטימי, ועם זאת רוצה האומן שגם אחרים יראו אותה דרכו ('שודד החלומות', 15).

אפלטון בספרו 'המדינה' רצה לסלק את המשוררים מן המדינה, כי לדעתו, השפעתם מזיקה. המלך לימאי השני אומנם אינו מגרש את המשוררים, אך הוא מצווה לגרש את החלומות מממלכתו, כי אין להם טעם. החלום הוא, לדעתו, ניגודה של החשיבה.

"אתם יועצי ושרי, לא תוסיפו לחלום, מוטב שתחילו לחשוב." (פרח החלום).

שר החלומות מזהיר אותו:

"בלי החלומות יהיה העולם עגום ושומם. החלום מוסיף קצת יופי לעולם. הבריות משתעשעות בשנתן ומנקות את מחשבותיהן. מה איכפך לך, אדוני

(1) ראה בנושא זה, בהרחבה, במאמר:

(א) 'אנדרסן הביקורת והמבקרים', בתוך איגרת לחינוך, מס' 92, מרץ 1992.

(ב) 'אומן ואומנות בשלוש מעשיות של אנדרסן', בתוך: ספרות ילדים ונוער, שנה י"ב, חוב' ד', יוני 1986.

(ג) 'הברווזון המכוער', בתוך משקפיים, מס' 6, מאי 1989.

המלך, שנתייך מקלפים כוכבים בחלום?"

המלך, כמובן, עומד על ביצוע הצו שהוציא, אלא, שבמשך הזמן מתבררים לו כמה עניינים: היועץ מספר לו שיש בעיות שהצליח לפתור רק בחלום, הטבח הפסיק להמציא מאכלים חדשים, שהרי המציא אותם בחלומותיו. וליצן הארמון הפסיק לשיר ולרקוד כי:

"כל ריקוד שרקדתי לפניך פעם - רקדתי אותו קודם בחלום. וכל שיר - שרתי קודם בחלום ורק אחר - כך שרתי לפניך".

ואז מבין המלך שהחלימה אינה ניגודה של המציאות והחשיבה; שבלי חלום אין יצירה וכך הוא מבטל את הצו הבלתי-נסבל:

"ובארמון הפעמונים ובממלכת לימאיה המשיכו לחלום. והחלומות הוסיפו יופי וקישטו את העולם".

היצירה האומנותית

האם היצירה האומנותית משקפת מציאות? האם יכולה האומנות לחקות את המציאות? האם כל המתבונן ביצירה אכן רואה אותה כמו שרצה האומן? ואולי ההנאה מיצירה אומנותית אינה אלא ביטוי להרהורי לבנו?

צייר מתבקש לצייר נסיכה יפה, ומה שמתקבל הוא ציור של גיטרה ('הגיטרה של הצייר'). אשה מבקשת שיצייר פרח, ומתקבל אבטיח אדום. כמובן, שהלקוחות מסרבים לקנות, כי אלה אינם הציורים שהזמינו. אבל הנה מגיע אספן שמתפעל דווקא מן הגיטרה המצויירת, ומבקש מהאומן שיכין לו ציור נוסף, דומה. אלא שוב במקום גיטרה מתקבלת נסיכה שנוגסת שזיף. אלא שהאספן הזה שונה מן הלקוחות האחרים, כי הוא מבין את משמעותה של היצירה האומנותית:

"כשאני מסתכל בגיטרה הזו אני שומע צלילים של ממש. והשזיף הזה שהוד-מעלתה הנסיכה נוגסת ממנו - יש בו ריח של שזיף. אומן אמיתי אתה!" (74).

מה הגבול שבין השראת האומן ובין המציאות? רק במסגרת האגדה אפשר לתת לדילמה הזו מבע קונקרטי. צייר ציפור, ואחר-כך עץ אגס. ולתמהונו הוא שומע ציץ של ציפור ואיוושת ענפים, ובציור הוא רואה ציפור מנקרת באגסים המצויירים, הוא רואה שכל האגסים נעלמו מן העץ המצוייר. והתמיהה הגדולה שלו מסיימת את סיפור-המשל הזה:

"אולי לא ציירתי אגסים, רק רציתי לצייר אולי..." ('הציפור של דונדו').

היש קשר בין תחומי האומנות השונים? האם בכלל יכולה יצירה אומנותית להשפיע? אומן מצייר נחל על גליו ועל צבעיו ('ריקוד הנחל'). כנר שרואה את

הציור בביתו של הצייר, מקבל ממנו השראה ויוצר את 'מנגינת הנחל'. רקדנית יוצרת בעקבות המנגינה היפה את 'ריקוד הנחל', ומשורר יושב וכותב שיר על רקדנית המחוללת את ריקוד הנחל. הנחל, שבלא לדעת, גרם לשרשרת היצירתית הזאת, שומע מפי הרוח את שירו של המשורר ואף שומע מפיה איך נולד השיר, ומהי תגובתו?

"שמע הנחל וגילגל את מימיו בצחוק, ואפילו התיו כמה סילוני מים באוויר" (25).

משמעות הסיום הזה אומרת לאומן, אפילו השיג הישגים גדולים ביצירתו, להיות צנוע ולהכיר את גבולותיו. אף יצירה אומנותית לא תוכל לבוא במקום הנחל המגלגל את מימיו, המעורר התפעלות בקרב המתבוננים בו, אך הוא עצמו אינו מודע לכך שהוא בעצם 'יצירת אומנות'...

האומן

מה עושה אדם לאומן? מהי ראייה אומנותית? האם כל אחד יכול להיות אומן? לימרה הוא נער אילם ('חלילן הסיפורים'), אבל בניגוד לסובבים אותו, הוא יודע להקשיב: הוא מבחין בין ניגוניהם של פלגים שונים, הוא מכיר כל ציפור על פי ציוצה המיוחד. ואת כל ששמע הוא אוצר בקרבו:

"כשהיה שב לביתו היה משתעשע בקולות המופלאים שקלט, זורק אותם באוויר כמו סנאי הזורק אגוזים בידו האחת, כדי לחזור ולתופסם בידו השניה" (38).

וכשהוא יוצר חליל, ומנגן בו, יוצאים ממנו אגדות, משלים וסיפורים. הילדים מצטופפים סביבו ומאזינים לסיפורי החליל.

אחד הילדים רוצה לעמוד על שודו של החליל. הוא גונב אותו ומנסה, לשווא, לנגן בו סיפורים. ואז הוא מבין שלא יוכל לחקות את המספר המופלא, והוא מחזיר לו את החליל. כי מעשה האומנות, והאומן עצמו, הם ייחודיים. ובאמת יש בהם סוד לא מופענח שהוא נחלתו של האומן בלבד.

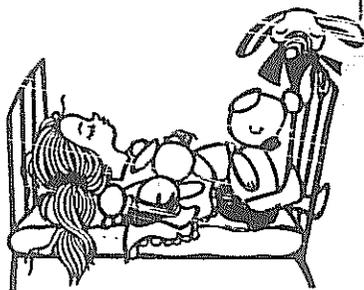
שלומית כהן-אסיף באגדותיה היפות והליריות, מקרבת את הקורא אל הבנה עמוקה יותר ורב-כיוונית של עולם האומנות, שבלעדיו לא יהיו חיינו היומיומיים שלמים ומשמעותיים.

מקורות

- שלומית כהן, המלך ממדו - אגדות, ממציא החלומות, הניטרה של הצייר, ספרית פועלים, 1979.
שלומית כהן, שודד החלומות - אגדות, ריקוד הנחל, חלילן הסיפורים, ספרית פועלים, 1985.
שלומית כהן, מלך הפעמונים - אגדות, פרח החלום, הציפור של דונדו, ספרית פועלים, 1993.
ספר האגדות לאוסקר ווילד, עברית: יעקב אורלנד, 'עבר', 1947.

מגזרות הנייר היפהפיות של אראלה - בספר "שיר לאלף עריסות!"

מאת: אילנה סונין²

באיוריה לספר "שיר לאלף עריסות", משתמשת אראלה בטכניקה שאינה נפוצה ביותר כיום, של מגזרות נייר. בעזרת הנייר, בלבד היא מעצבת ויוצרת את איוריה, ברגישות רבה ובמיומנות מירבית. "הטכניקה של הציור באמצעות נייר" היא מאד עתיקת יומין, ראשיתה אולי עם המצאת הנייר, בערך 100 שנת לפני הספירה. השתמשו בה לעיטור ואיור טקסטים כתובים, וגם כאמנות עיטורית בפני עצמה, על חלונות, כתלים ועוד." (פרנקל, 2). היא נחשבת לאמנות עממית. אלה שעסקו בה נחשבו יותר לאומנים מאשר לאמנים. בדומה לציורים נאיביים, נחנו מגזרות הנייר בקומפוזיציה דקורטיבית, הפועלת ישירות על המתבונן. יש בהן אותה איכות מהנה של ראיית העולם דרך חושי הראשוניים של ילד, ועם זאת דרוש מוח בוגר כדי לתכנן בדייקנות את הקומפוזיציה המורכבת והמאוזנת להפליא של המגזרות." (פרופ' נרקיס, 3)

אראלה משתמשת בטכניקה של מגזרות הנייר, אך כאמון, שואבת היא את

- 1) ערכו: אסתר לנואל וגיל אלדמע, ציירה - אראלה.
- 2) אראלה היא אחת המאיירות הטובות של ספרות ילדים בארץ. היא איירה ספרים לגילאים שונים. ההיענות שלה באיורים לטקסטים, עם זמיון עשיר, הומור עדין ורגישות מוסיפה לנקרא רבדים ומעשירה אותו. בין היתר היא איירה ספריו של פוצ'ו, עמוס בר, וע. הלל. במאמר זה מתמקדת, אילנה סונין כדוגמה, ליכולתה המקורית באיורים לספר, שיר לאלף עריסות.

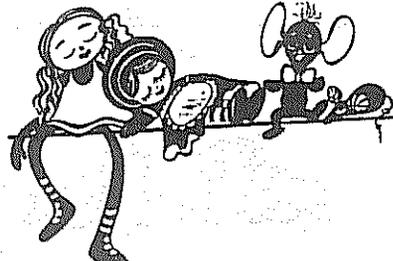
דמויותיה ונושאייה, לא רק מן הסיפור העממי או מן המסורת, אלא גם מאישיותה ומהווי חייה היא. היא יוצרת דמויות, אירועים ונושאים מתוך עולמה הפנימי העשיר והרגיש ומתוך הקשבה והיענות, עם הרבה כבוד, טקסטים אותם היא מאירת.

הספר "שיר לאלף עריסות" הוא אסופה של שירי-ערש משלוש תקופות בחיי העם היהודי: שירי ערש מתקופת הגלות, שירי ערש עבריים (מהתקופה של טרום המדינה) ושירי ערש ישראלים.. 'לכל השירים מטרה אחת: להרדים

במערכת הצלילים הרכים, במשקל, בחריזה ובחזרות הרבות.' (ברוך, 4).
האם שרה את שיר הערש לילדה השוכב במיטתו, בלילה, בדרך-כלל בחדר חשוך. והיא רוצה להרגיעו, כדי שיירדם בנעימים ללא חרדות ומתחים שליוו לעיתים את יומנו. לעיתים מוצאת האם שעה זאת לחלוק עם ילדה את מצוקותיה וקשייה בשעה זאת של ישיבה

ומנוחה ביחד עם ילדה שלה.

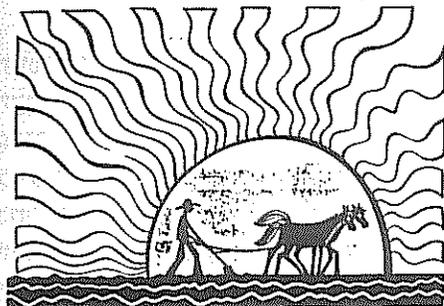
'ניתן למיין את שירי הערש באופן כללי לשני סוגי תכנים, תת ז'אנרים: סוג אחד העוסק בעל-זמני, בנושאים כלליים המתאימים לכל דור, בכל מקום (שן בשקט ילד, יש מי ששומר עליך במרום, הכל ישנים מסביב וכו'). הסוג השני מייצג דור, זמן או תקופה ממשיים על בעיותיהם הייחודיות (כיסופים לארץ אבות, רדיפות, עלייה והעפלה, בניית הארץ וכו'), מערכות הערכים שלהם ומשאלותיהם.' (ברוך, 4).

נעיין באחדים מהאיורים שובי-הלב של אראלה בספר הזה. נתחיל באיורים לשירי-הערש המשקפים תקופה ומקום קונקרטיים ונראה עד

כמה הצליחה אראלה לשקף את האווירה, על סממניה המיוחדים של אותה תקופה הנידונה בשירים.

השיר של ש. טשרניחובסקי (ע' 50) "שיר ערש" המעודד את הילד ומספר לו

על מצוקות עמו ותקוותיו.... "גם אם יאחר יום הגאולה עוד שמשנו יעל... לנו זאת הארץ תהיה!... גם אתה בבונים תהיה"...

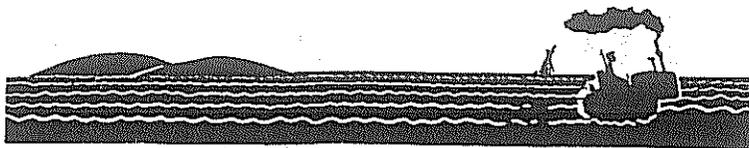
האיור מתאר איכר חורש תלמים במחרשה ידנית רתומה לשני סוסים, כשהוא מוקף בהילה של אור, חצי כדור של שמש

צהובה-כתומה שקרניה רבות, עבות, מסוגגנות, אך מתנועעות ברכות, "החלום" של עם יושב בארצו ומעבד אדמתו.

השמש כמטפורה לתקווה, לשעת הגאולה, מופיעה הרבה בשירי ערש של התקופה העברית של טרום המדינה, אראלה גם היא משתמשת בשמש גדולה ומסוגגנת, כמטאפורה מודגשת היטב באיור זה, כאשר היא עוטפת את האיכר החורש. כמו תקווה.

ב "שיר ערש נגבי" של יחיאל מוהר (עמ' 58).... "אבא חורש שדותינו... למה זה יחרוש בלילה" מתייחס האיור לנושא של איש עברי חורש בארצו. בתחתית הדף איור כהה ועדין איש חורש בטרקטור.

האיור קטן ומראה הכל ממרחק, מתייחס לביטוי "אבא שם חורש שדותינו". התלמים בקווים דקיקים כמו גלים שלווים, כהמחשה לרגיעת נפשו של אבא, "חשכה לא תפחידנו", למרות התנן שנראה ממרחקים יושב ומילל, כמו שאומר השיר "ותנים חורצים שוב שן". האיור בקוויו הנמשכים העדינים והעגלגלים מרגיע את שומע השיר, המתבונן באיור.

כך הדבר גם באיורים ל"שיר העמק" של נתן אלתרמן (עמ' 52-53), האיור מתייחס בעיקר לשורות "באה מנוחה ליגע ומרגוע לעמל... על שדות עמק

יזרעאל... נומה נומה עמק, ארץ תפארת, אנו לך משמרת". האיורים מרגיעים ומשקיטים.

בתחתית העמודים, כפריז מאורך מתואר העמק. באיור הראשון ערב ורואים את הכבשים החוזרות לדיר, כאשר הבתים עדיין באור השמש השוקעת ובאיור השני כבר לילה, בבתים אורות החשמל כבר דולקים ובשדות דוהר לו השומר העברי. אין אראלה מתייחסת לקטע הקשה בסוף השיר "מי ירה.." היא מחזקת את תפקיד שיר-הערש להרגיע.

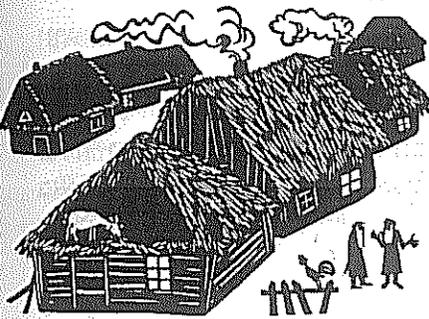

באיור לשיר "נומי נומי ילדתי" מאת יחיאל מוהר (עמוד 14-15) משקפת אראלה כל כך יפה ובעדינות, את האידיאלי בארץ ישראל החדשה, אבא איכר, קוצר את יבול שיבוליו המלאות ברנה. "... אבא הלך אל השדה-הלך הלך אבא! ישוב בערב עם צללים / יביא לך שבליים!"

עיצוב האיור נעים ומעניין, כאן מובאת בהבלטה, דמות האיכר המאוד ישראלי, עם השרוולים המופשלים, החולצה בחוץ, והבלורית הפרועה. הולך ושיבוליו בידו, הצל שלו מתמשך מאחוריו ונמשך לכיוון שדה שיבלי-הזהב שהשאר. הצל כמטאפורה למחשבותיו, מלאות הסיפוק, הנמצאות בשדה השיבליים העמוסות.

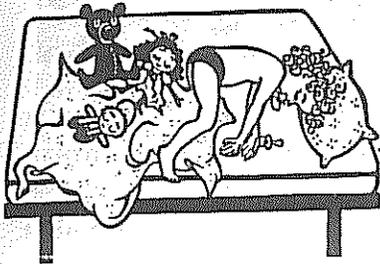

באיור המתייחס לשיר ערש משנות הגלות של עם ישראל "צל העליה נם גג" מאת ברוך שפיר, (עמ' 110). בחרה אראלה לאייר בתי עיירה בפולין, בתים דלים, שגגותיהם מכוסים בקש, על גדר מעץ עומד לו תרנגול, ברחוב עומדים שני יהודים עם זקנים ארוכים וקפוטות ומשוחחים בתנועות ידיים גדולות. על הגג עומדת עז ואוכלת את הקש כמו שנאמר בשיר "הנה כן בני הדל, קש הגג העז תאכל" בחלק מחלונות הבתים יש עדיין אור, וחלקם כבר חשוכים. האיור עדין ומלא אווירה של ערב, של יהודים, של דלות, של העיירה היהודית.

באיורים לשירי-הערש העל-זמניים ועל-מקומיים, מלווים האיורים של אראלה את הטקסטים באיורים מקסימים, מלאי דמיון, חן ונעימות שיכולים ללוות שירי ערש אוניברסליים בכל שפה.

באיור לשיר "נומי, נומי ילדתי" (עמ' 13) רואים ילדה (או ילד) שנפלה מרוב

עייפות על המיטה, ונרדמה באמצע של משחק עם הצעצועים שעדיין פזורים על המיטה.

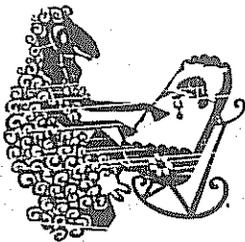
מוצץ אחד בפה והשני ביד. אמנם הלבוש מאד ישראלי - רק תחתונים כי בלילות שלנו חם. אך המצב הזה של ילד שנרדם באמצע משחק במיטה, מאוד מוכר לכל.

איור מאוד אוניברסלי ומאד מתאים לכל שיר ערש הוא האיור המלווה את השיר: "לישון" של ע. הלל (עמ' 24).

אם יושבת ליד מיטת ילדתי שלה, האם רוכנת בתנועה מעוגלת, ורכה לעבר פניה של ילדתי, שפתיה בולטות כאילו עומדות לתת נשיקה לילדה, בוודאי נשיקת לילה טוב כמו שאומר השיר: "ואמא נותנת נשיקה - וכבר אני ישנה".

אראלה גם מתייחסת לגאווה של הילדה שלמדה לסדר במקום את בגדיה שפשטה ומאירת את הכיסא ועליו הבגדים המסודרים.

ובהומור, לאותו נושא אוניברסלי של ישיבת האם ליד מיטת ילדה, האיור של הכבשה המנוענעת את העריסה בה שוכב הטלה, לשיר של לאה גולדברג "הידה הצהובה" (עמ' 30). אראלה אינה חוזרת על עצמה ולכן כאן בחרה שורה שתוסיף

הומור עדין לנושא ולשיר: "ואפילו הכבשה מנדנדת עריסה". כמה אנושית הרכינה של הכבשה על העריסה, כאשר ממעל, גדול ומאיר מתבונן לו הירח הצהוב.

שיר ערש אחר, ששרה הילדה לבובתה, "נומי נומי ניס" מאת בן ציון רסקין (עמ' 42). כאשר בדומה לאמה שמנסה להרדימה עי' סיפור על הפצים וצעצועים שנרדמו כבר, הילדה מספרת לבובתה על החיות שנרדמו, שהצרצר שר להן שיר-ערש בדומה לה, שהיא שרה שיר ערש לבובתה, והנושא של הצרצר הוא הבית החוזר בשיר.

ההאנשה של הצרצר היא מקסימה. העמידה על שתי רגליים, תנועות הידיים שלו, רכינת הגוף והראש הן הרי תנועות של איש. שלוש וריאציות מגוונות לסיטואציה המאוד שגרתית של השכבה לישון, העריסה והאם השרה שיר ערש ונפרדת ללילה טוב מילדתה.

השיר: "עיניפה בובה זהבה", מאת מרים ילן שטקליס (עמ' 36). גם בו מסופר על הצעצועים שהילדה השכיבה לישון. היא במיטה עם הבובה זהבה, ושאר צעצועיה ומנסה להרדם כמוהם. אז מופיע לו החושך המפחיד מוטיב כל כך מוכר שמלווה כל ילד בגדילתו. הפחד להישאר לבד בממלכת הצללים, שבה הדברים לא נראים כל-כך ברור, כך מאבדים הילדים את הבטחון שלהם בסביבה שכבר לא כל כך מוכרת להם.

אראלה מאיירת במגזרותיה המעודנות את שני הארועים.

האירוע הראשון, הריאלי ילדה השוכבת לישון עם צעצועיה במיטה לידה, כדי לא להיות לבד בחושך. עיניה מאד פקוחות, כמו אלה של הבובה, והיא מסתכלת אל החושך המזדחל אל מיטתה.

והאירוע השני, החושך הזה המזדחל, אירוע לא ממש, אלא בדמיון. החושך אכן גזור בצורה לא ברורה ולא מוגדרת של ספק דמות אדם, או אולי מפלצת? נראה שכאן לא השתמשה אראלה בסכין החיתוך שלה, אלא פשוט קרעה את

הנייר באצבעותיה, מה שמשרה אי-שקט, ומבטא את חוסר הבהירות של הדמות בחושך, בעיני הילדה. הקווים של החושך שבורים, קוצניים. הוא גם גדול מאד יחסית לפרטים האחרים באיור. הנה עד כמה משתתפת ומבינה אראלה את מצוקתה של הילדה ומאירה את בעייתה מזווית העין שלה, הילדה. היא משתמשת בשני סוגי טכניקות באיור הזה, כדי לבטא את שני המצבים, זה הריאלי בקוים מעוגלים ורכים וזה הדמיוני בקריעה של הנייר.

השיר "כוכבים בדלי" של עקיבא נוף, (עמ' 68). שיר שבעצם אין לתוכנו

משמעות ממשית. מעין אגדה, מעשייה שלא יכולה לקרות במציאות, אך בממלכה שבין ערות לשינה קורים דברים כאלה. גדי המטפס אל ראש הר, מוצא שם דלי, בועט בו וים של כוכבים נופל ממנו. אלה הכוכבים שנמצאים "ברקיע ובכל חלום... מיני אז ועד היום". מה אראלה בוחרת לאייר לשיר יפה זה?

על עמוד שלם היא מתארת את הסיטואציה, כאשר ארגון הפרופורציות הוא ההופך את האיור מריאלי ללירי. הגדי והדלי בראש ההר, קטנים מאד, ההר הוא עצום וגדול, בצורת קונוס עטוף בטבעות של עננים לבנים ומנוקד בכוכבים לרוב: קטנים וגדולים, לבנים וצהובים, שניתזים לכל עבר. ההר החשוך כמטאפורה לשינה, כשהחלומות מרשתים, מגוונים ומאירים אותה.

ואיך ייתכן אוסף של שירי ערש בלי הגמדים הנמצאים בדמיונו של כל ילד ובכל כך הרבה שירים וסיפורים לילדים בכלל? הנה הם ב-"שיר ערש" של אברהם שלונסקי (עמ' 22) ובאיור הנלווה אליו המאוכלס בהמון גמדים.

זהו שיר-ערש שרובו תיאורים של סהר במרום, תכלת השמים, אילנות ישנים, אור

הבוקר וקרני השמש, הפעילות היחידה - היא ירידתם של הגמדים בסולם הזהב העשוי מקרני השמש. קטע זה הוא המרתק והמשקף את עולם הדמיון והחלומות של הילד ואותו בחרה אראלה לאייר. בקצה הדף למעלה חלקה של שמש צהובה גדולה, ממנה משתלחות קרני-זהב גליות וביניהן שלבים של סלם, על הסולם גמדים חביבים, שמחים חייכנים, ועל שתי קרניים בצד מתגלשים להם שני גמדים שובבים נוספים. עיצוב האיור בצורה מאורכת, מלמעלה כלפי מטה, נותן תחושה של תנועה והתקדמות של הגמדים מלמעלה כלפי מטה ואלינו, ממש צונחים אלינו. האיור מוסיף חיות, פעילות וענין לשיר התיאורי הזה.

גם האיור לשיר המקסים "בואי אמא," מאת לאה נאור (26-27) מוסיף הרבה עושר רגשי ולווית חן לטקסט.

אם פתאם מלאך יופיע
אל חדרי יבוא בלאס -
בואי, אמא, בואי, אמא,
ותראי אותו גם את.

לא, איני פוחד בחשך
איני רועד בכלל,
בואי, אמא, בואי, אמא,
שכי אתי עד שאגדל.

כל האור מזמן קלף לו,
אל תלכי פתאם גם את.
בואי, אמא, בואי, אמא,
בואי, שבי אתי מעט.

קצעים מכה הרוח
נדנד פה חמות,
אל תלכי ספרי לי, אמא,
איך קאים החלומות.

בואי, אמא
השיר: לאה נאור
הלחן: עממי רוסי

הנושא העיקרי בשיר הוא הילד הזקוק לאמו שתשב לידו כאשר הוא במיטה לפני השינה. אראלה מחפשת להוסיף את הגוון והענין ולספר, ודמות האם

היושבת ליד מטת ילדה כבר הופיעה וכך היא בוחרת להתמקד במלאך, העשוי להופיע בחלומו של הילד.

מלאך גם הוא דמות נזכרת וחוזרת בשירי הערש בכלל, לכן עליו להופיע בספר זה. אראלה גוזרת מלאך של אור והרבה יופי הדמויות בשאר האיורים הן במגזרות מלאות, שחורות בעקר עם קווי גזירה לבנים דקים.

המלאך כלו גזור ונשאר הלבן של הרקע, למעט קווים עדינים שחורים, לקווי מיתאר. המלאך הוא גדול וזו בעצם מלאכית,

גדולה, עם כנפיים גדולות לבנות, שער זהוב גולש וחיוך מקסים עם עינים פקוחות ומישירות מבט, כאשר מסביבה על הרקע השחור פזורים המוני כוכבים מאירים והירח גדול וזורח. והכל בקווים עגולים וזורמים. להתבונן באיור הזה עושה טוב בלב. הפחדים עשויים להימוג עם מלאכית כזו שמופיעה ואפילו אפשר להחזיר לה חיוך להזמין אותה לשבת ולשלוח את אמא לישון. כך האיור מוסיף אווירה נעימה לשיר והלוח רוח מרגיע. לסיכום, מבט כללי על אמנות האיור בספר.

האומנות של מגזרות הנייר מתאימה מאוד לז'נר של שירי הערש. שניהם הם ביטוי של אמנות עממית, שיר הערש נכתב בדרך-כלל עם מטרות חוץ ספרותיות, כדי לסייע בהרדמת הילד ואראלה מתאימה עצמה למטרה זו של הרגעה, יצירת אווירה נעימה ברגעים של לפני השינה. היא משתמשת בסכין החיתוך באופן מעניין, כשהיא יוצרת גושים גדולים יותר של הנייר השחור כאשר הגזירות הן דקיקות ומהוות קוים לבנים דקים ורכים המשתרגים בינות הגושים השחורים של הדמויות והנופים.

הקווים שהיא משתמשת הם בדרך כלל עגולים ורכים. השילוב של כתמים שחורים גדולים וקווים עדינים ביותר, לבנים נותנים אפקט מיוחד המאפיין את מגזרותיה.

לעיתים היא מוסיפה רקע צהוב למגזרות מה שמתאים מאוד לנושאים החוזרים כמו ירח ושמש וכוכבים.

לאיורים של אראלה יש נוכחות חזקה בגלל ניגודי הצבעים הבולטים, אך הנוכחות אינה משתלטת, היא נעימה ורכה בגלל הקווים המעוגלים והדמויות הכל-כך חביבות שנראה שאיורו באהבה ממש.

עיצוב הדף אף הוא מראה על כבוד לטקסט. השיר מופיע בשלמותו, ביחידה אחת על הדף, והאיורים מוצאים מקומם בחללים הריקים. הם מוסיפים לדף המודפס קצב, תנועה, הרבה זרימה של קוים ונקודות. האיורים עליזים, נעימים ומושכים להתבונן בהם עוד ועוד.

1. "שיר לאלף עריסות". ערכו אסתר לנואל וגיל אלדמע. אירה אראלה, הוצאת הקבוץ המאוחד, תשמ"ד.

2. פרנקל, גיזלה: "הגזרות נייר", אמנות יהודית עממית, מסדה, 1983.

3. פרופ' נרקיס: שם, במבוא.

4. ברוך, מירי: "סוגיות וסוגים בשירת ילדים", משרד הבטחון, הוצאה לאור, 1985.

מהנילוס לירדן,

עדה אהרוני, 206 עמ' הוצאת תמוז.

לאה שנער

עדה אהרוני סופרת ומשוררת, כלת פרס "שירת שלום עולמית" הוציאה השנה ספר "מהנילוס לירדן", מהדורה מחודשת, מורחבת והדורה של ספרה "יציאת מצרים השנה" שיצא לפני שנים מספר בהוצאת "עקד" ועורר התרגשות רבה בקרב חוגי ספרות, יוצאי מצרים, והדים חיוביים בקהל קוראים בכלל.

הספר הנוכחי הוא בכריכה קשה, מודפס באותיות מאירות על נייר משובח. זה רומן מעניין, הטומן בחובו חומר תיעודי חשוב על הקהילה היהודית - במצרים, תולדותיה במשך הדורות עד עקירתה הכואבת "ביציאת מצרים השנייה".

המחקר הוא יסודי ומאלף וממלא חלל ריק בידיעת תולדות עמנו. על יציאת מצרים הראשונה שאנו למדים מהתנ"ך ומההגדה של פסח. מסתבר, שידיעותינו לוקות בחסר בנוגע למה שקרה מאז, למרות העובדה, שקהילה יהודית מבוססת ישבה במצרים עוד לפני בואם של ערבים מוסלמים לאיזור "היהודים היו כאן 1250 שנה לפני שערבים הגיעו לאיזור", (ע' 110). לא הייתה ליהודי מצרים אזרחות מצרית והם היו מבחינת "אזרחים בעלי חסות". אך לא זו בלבד, שהספר מראה פן מיוחד של חיים יהודיים במצרים, הוא מצביע גם על המשותף של כל גלות באשר היא שם.

אציין מספר נקודות חשובות בספר.

1) בעיית זהות, ייתכן ובמצרים הייתה בעייה זו חריפה במיוחד, שכן ארץ זאת לא העניקה אזרחות ליהודיה, כפי שארצות אנטשימיטיות מובהקות עשו זאת. אך הרי בעיית זהות הייתה קיימת בכל התפוצות. גיבורת הספר, אתי, שואלת את עצמה ללא הרף: מי אני? נולדתי במצרים - אך איני מצרייה. צרפתית היא שפת אם שלי - אך איני צרפתייה, מי אני? לומדת בבי"ס אנגלי -

אך אינני אנגליה!

הילדים בשוק "באב-אל-לוק" צועקים אחריה "אפראנג'ה יהודיה" ("יהודיה אירופאית"), והיא נעלבת כשם שנעלבו יהודי אירופה כשכינו אותם "אסיאתיים". היא אינה רוצה להיות שונה, זרה ומנוכרת.

2) פחד העקירה. גבורי הספר חשים שחבר מונחת על צווארם והרעה מתקרבת לפתח ביתם. חשש העקירה, הנדודים ועלבון הגירוש, גורם להם יסורים קשים. אפילו הצעירים המאוגדים בתנועות נוער ציוניות חשים בסיוט. הדלת הנעולה של המועדון הציוני - מכבי - מסמלת את שערי מצרים שנגעלות לפניהם. ואם צעירים כך מה הזקנים, שחשים שכוחות נפש לא יעמדו להם להתחיל הכל מחדש, נונה, (הסבתא) הזקנה, שולחת יד בנפשה כדי להמנע מגורל של נישול ויהודי נודד.

3) יש גם בספר תיאור של פוגרום - פוגרום של "ליל בתי קולנוע". קהל משולהב ומוסת התנפל על באי קולנוע יהודיים. ויש צדיקים בסדום זאת: נהג מונית מוסלמי נסע אחרי ההמון הפרוע במרחק מה, אסף את הקורבנות והביאם לבית חולים יהודי, וביניהם הוא מציל את חייו של ראול ידידה היקר של אתי, ניצול שואה וגיבור הספר. למרות פעולתו האנושית של יחיד, מאות צעירים יהודיים נהרגו בפוגרום זה, חנויות רבות נפגעו וכל זאת בלב קהיר השלווה, שכפי שמעידה המחברת תושביה בדרך-כלל הם "ידידותיים וטובי מזג".

גיבורת הספר וחבריה מתנועת הנוער ניצלו הודות לשומר סודני אציל נפש, שהציל אותם במחיר חייו הוא, מהדורה מוסלמית של חסיד אומות העולם. ועל גל קל יותר: - הסופרת מציגה בעיית חינוך של בת מ"בית בורגני טוב" - שמרנות מחד, ושאיפה לשחרור, להשכלה, ולרכישת מקצוע מאידך. החברה היהודית במצרים היתה הטרוגנית, מורכבת מיהודים אשכנזים (כ-10%) שהיו המיעוט החדש, הנחשב לחלש ולנחות. ואכן אתי מזהרת על-ידי סבתה: "ישמור אותך אלוהים פן תינשאי לאשכנזי!" וחברותיה האשכנזיות משמשות דוגמא להתנהגות פרועה וחופשית מדי.

בבואה לארץ נתקלת אתי שוב בתופעה של סיווג אנשים לפי מוצאם. המדביקה תוויות על החלוצים הצעירים המצריים בקיבוץ, היא נתקלת באישה גסה ווולגרית, המתגאה בפולניותה ופוגעת באתי וחבריה. למרות שפע בעיות המוצגות בספר, הוא ביסודו רומן אהבה. גיבורת הרומן היא כאמור אתי מוסרי, בת של משפחה שהיא צאצאיה של "הנשר הגדול" הרמב"ם. נערה משכילה, אוהבת ספרות בכלל ושירה בפרט, אופטימית, אוהבת אדם, בעלת ערכים אנושיים נשגבים, בת דמות של המחברת עצמה. היא נתנה לבה לרלף,

ניצול מחנות ריכוז שמצא לאחר המלחמה מקלט. אצל דודניתו, תושבת מצריים, מקלט זמני ממנו גורש במסגרת גירוש כללי של יהודי מצרים, המשלמים מחיר כבד, עבור עצמאות ישראל ומלחמתה במצרים: חיסול קהילתם בת 2500 שנה, מ־100000 יהודי מצרים ב־1948, היום נותרו שם 50 יהודים בלבד, אכן היתה יציאת מצרים שנייה בימינו.

בכתיבת הספר השתמשה המחברת באמצעים אומונטיים מגוונים: (א) היא מביאה את סיפורו של רלף, בחיר לבה, בשואה בצורה מרשימה. (ב) תולדות יהודי מצרים מובאות דרך חייה של הגיבורה אתי, באמצעות הרצאה מעמיקה ויסודית אותה נשאה בחוג צעירי תנועת נוער "מכבי" במסגרת פעולות הקן.

(ג) זיכרון ילדות על נסיון של אונס, שהסתיים בהצלחה, מובא בתור פלש בק, ובקריאת פרקי יומן.

אגב, הפרק הזה של תיאור המזוויע של שוק באב-אל לוק וכל מה שהתרחש שם הוא לטעמי בין החזקים, האמינים והמעניינים בספר. עלי לציין, שהספר כולו מרתק, קריא מאוד, נקרא בענין רב, שפתו שוטפת עשירה וציורית: חגיגה לכל קורא, בכל גיל.

ספרים הם ידידים

מאת: רות גפן דותן

הספור של אקו ולוגי (ספור אקולוגי לגיל הרך)
כתבה: תמר אדר, ציורים: טניה רויטמן, הוצאת: "דותן".

כריכה קשה ומאירת. מידות אלבומיות (21 / 23) - 32 ע' באות מנוקדת. ספר-ספור-תמונה.

את תמר אדר על יצירתה לילדים ("קישקשתא", "זקנה על נדנדה", "חתול, ספן וליצן" ועוד) פטורה אני מלהציג. גם ספרנו, כקודמיו, רחוט, קצוב, מתובל בחרוזים, משחקי לשון, המצאות מפתיעות, הומור וחכמה.

הפעם, דימויני-סמלי. ספור מצטבר, בו לוגי "הטוב" וחבריו הטובים (אך, שמסתבר לנו אחד לאחד שאינם פטורים מאשמה) היוצאים לחפש את הרע

המשחית, הלא הוא "לוגי הבלוע הנורא", המשמיד (כך, למראית עין) את איכות חיינו ומאיים על עצם קיומנו וקיום העולם היפה שלנו, של כולנו. במהלך ספורנו, ועלילתו, אנו מגלים את זהות המזיקים (כאשר תגליות אלה מודפסות באות אדומה) שהם-הם, כאמור, המחפשים עצמם, "החברים הטובים" ו... כל אחת ואחד מאתנו (וכבר למדנו, הרי, כי "מחריביך ומהרסיך ממך יצאו") כדרכו של "ספור מצטבר" לכל דמות ספורה שלה, ספור המחזק ומבהיר את עיקרה של היצירה - חיפוש מהרסי עולמנו - (אנחנו); לכאורה - "ספור עליז ומצחיק" - אך למעשה, עצוב מאד, מעורר מחשבה. שלא כבדרך ספור ילדים, הבעיה אינה נפתרת עם סיומו של הספר והקוראים נקראים לעזור בכתב ובציור לפתרונה.

ספרנו מעמד וערוך במקוריות ובעניין רב, מקטע הצגת הדמויות ועד לפניה לילדים להחליץ לעזרה.

האיורים - צבעוניים, הדמויות הדימוניות, אכן כאלה, על רקע הגן הריאלי. מעורר מחשבה. ראוי לשיחה. ליצירה, אפילו לגדולים יותר. פדאי ופדאי ולא רק משום שתשנ"ד הוכרזה כשנת "איכות הסביבה".

אגדת דג החול ושלושת הצבים

כתב: יצחק נוי, עיצוב: סטדיו טפר, הוצאת: "תמוז" - "מודן" 1992.

כריכה קשה. 95 ע' באות גדולה. רצוף איורים (חלקם דמויי חותמות) בשחור-לבן.

יצחק נוי, הסופר, יודע בעטו ל"צייר" דמויות חיות ואמינות, על רקע שניתן לקלטו בחושינו לא פחות מבשכלנו והרגשתנו. אנחנו "מטיילים" בו, בספר, כבני-בית, אם גם מעולם לא היינו בו, במושב הקטן, שהוא המקום בו ארע ספורנו. המושב - קטן, במקום שכונה פעם "יהודה", לא הרחק מראשון-לציון (היא "רישון") בלב חולות הקיץ הלוהטים, בהם שוכנים ומחכים לקרבנותיהם היחפים, "דגי החול חדי השיניים". בהם, בלילות, שוכנת "המפלצת הנוראית" של בית-הכסא-על-פי-בור (של פעם) במבנה עץ רעוע, בלווית "תזמורת" תנים, שועלים וצבועים המפחידים ילד מלצאת, ולכן הופך ל"פישר" נלעג ומוחרם. גבורנו, ילד מאד דימויני, שחבריו הנם קומץ ילדים ומבוגרים, נושאי ומבצעי הלכה למעשה, של עבודת כפיים שהיא-היא גולת הכותרת והמרפא "לכל מדווי העם היהודי" - ומי שאינו עוסק בה, אינו ראוי לבוא בחברה הגונה. בין פרדסי הדר-ריחניים נרקם ספורנו, שהוא מעין "ספור-מקום" על רקע ימי "על הסף" באותו מושב קטן, שהיום כמעט נבלע בחומות העיר

שסביבו. אנו שבים ונפגשים עם אישי התקופה ואירוועיה ועוד ועוד.. מעל לכל זהו, כאמור, ספור זכרון ומקום של ועל ילד דימוני, שכולו המצאות וספורים שספר לעצמו, על מלוא פחדיו, שיגיונותיו, שכאשר ניסה לספרם, הביאו לו יותר שונאים וצרות - מאוהבים.

ילד מאד מיוחד - הנפגש עם שני ניצולי שואה, האחד "סוחר" המרמה את חברי המושב וילדיו - והשני, מורה ששרד ועלה ומנסה בכל כוחו, להיות פועל-חקלאי (שכידוע זו היתה פעם משאת נפש) הוא גם זה, למרבית הפלא, היודע להנחות בדרכו שלו, בעברית, "אחרת" את גבורנו לפתרון בעיותיו החברתיות.

אנו נפעמים מחדש מכוחם של הראשונים כי האמינו (וגם הגשימו זאת) "כי כדי להיות עם נורמלי יש להתחיל לעבוד בטוריה" ועוד. לשון הספר רצופה בעגת "הימים ההם" (שלא תמיד, בלשון המעטה, היתה גם "לשון נקיה") המחזקת את אמינות ספורנו.

"אגדת הדג והחול וכו'" הנו עוד קטע בפסיפס של "אלה הימים שהיו" וכמרבית ספוריו של יצחק נוי, הוא מסתיים ב"סוף-לא-סופי" (הגדרת ילדים) ובסיומו אנו נשארים בתעלומת היעלמו של הפועל-שלא-ידע-לעבוד והיה - מורה. עם גבורנו ש"החרם" שהוטל עליו בגלל אורך לשונו, אמנם בוטל, "והוא משלח לחופשי את שלושת צביו" (שמשום מה הפכו באיור לארבעה) אבל לא ברור מה קרה הלאה!!! ספר רגיש ומרגש כאחד.

פדאי! - ודאי ודאי!

אני מאד מקווה שכותר הספר "אגדת וכו'" לא יטעה וירחיק את הקוראים ושיהיה מי ש"ישדך" בין הספר לקוראיו.

עניבות במדבר (מהתלות והבלים לקטנים ולגדולים - ארוזים בחרוזים) ספר: יהודה אטלס, אייר: דנדי קרמן, הוצאת: "שבא", הוצאה לאור, ספרית "מעריב" 1992.

כריכה קשה. אלבומי (25 / 21) 85 ע'. מאד חגיגי. אות גדולה ומנוקדת, רצופת איורים שרובם איורי תחרית קאריקאטוריסטיים, בשחור ע"ג קרם - ומיעוטם רישומי קו בשחור-לבן (קאריקטורות אף הם). כל כולו של ספרנו, המחזיק 33 קטעים, שכולם כמוכרו "מהתלות והבלים", הומור טוב לשמו. אי אפשר שלא לצחוק, והצחוק, כידוע, טוב לבריאות ובמיוחד באלה הימים. הרבה משחקיות, והפתעות מתובלים בחרוזי אי-גיון, המחתמים ע"י המאייר, שהפליא בהם כשרונו, כ"סתם שטויות", כל אלה בלשון עשירה ומחוייכת. מתאימה לסוגה.

איורי דני קרמן (שמסתבר, אם תשימו לב, היה עסוק מאד בעת האחרונה) ממש "כפתור ופרח". אין לתאר את הספר החביב הזה בלעדיהם. כמעט "שבא לי" לומר: "תודה יהודה אטלס. תודה דני קרמן".
פדאי?! - ועוד איך! מובטח בילוי נעים בחברתו, לכל גיל ולכל עת, כולל בילוי במשפחה, בכתה, הקבוצה, מסיבת רעים וגם רעיון טוב למתנה לכאלה שאתם רוצים ביקרם.
- ואל תפסחו על ההקדמה וההערות.

צ'ופר הנוער (40 ספורי התבגרות של בנות ובנים)

כתב: אהוד בן-עזר, אייר: דני קרמן, הוצאת: ד. סירקיס מו"ל בע"מ - 1991

כריכה קשה 166 ע' אות קטנה. הנ"ל לקט ספורי נוער (או אפיזודות) מאלה הימים, כאן ועכשיו, שפורסמו בבטאון "בראש 1".

נוער שכל כולו חשיפה. עיסוק בנושאים שרק תמול היו טאבו (חופש מיני, אוננות, אברי גוף גשיים וגבריים וכו') - הלשון והסגנון מאד נעוריים ומאד עכשוויים (ורחוקים מלהיות תקינים) - ספורים פרועים למדי, המלווים באיורים פרועים לא פחות - (דני קרמן במיטבו!). נעורינו יגלו בו, מן הסתם, מעין מראה-עצמית של כל אחת ואחד לחוד ושל כולם ביחד.

המשווה ספר זה ליצירתו רבת השנים א. בן-עזר, אינו יכול להיות מופתע מיכולתו "להכנס לנעלי" החבר'ה של היום.

השוואה בין ספרנו לספרי הנעורים האחרים, מאלה שסקרנו כאן, או מהמוכרים לנו מבעבר הרחוק והקרוב, מגלה לנו שאכן, אנו חיים כיום, בעולם אחר ושונה, מזה שהכרנו אנו בנעורינו.

לכן, פדאי מאד להמליך עליו למחנכים ולהורים, ע"מ שיכירו יותר את צאן מרעיתם.

קהל היעד - הנעוריים - ודאי יקראו בו בשקיקה - לאחר שימצא הראשון שיורידהו ממדפו.

מבט ראשון

הילד מגדת הנחל

כתב: ישראל לרמן, מסדה, 1992, 118 עמ', לא מנוקד.

ישראל לרמן חוזר לתאר הווי של שכונה, ומשלב בתיאורו טיפוסים שונים של ילדים ומבוגרים כאחד.

לרמן מעביר אותנו אחורנית עשרות שנים ואנו למדים מה אופייה של שכונה באותם הימים.

חלב ועיתון חברו יחד. החלבן עבר כל בוקר מצריף לצריף "וקרא בקול חלב חלב, האנשים יצאו מהצריפים עם סירים בידיהם" לחלבן היה כלי-מדידה מפת של ליטר אחד, אך היתה לו תעסוקה נוספת. היה גם מחלק עיתונים, והיה מוסר את העיתון לאלה שהיו מנויים.

רמת החיים בשכונה היתה נמוכה, ולעיתים שניים-שלושה שכנים היו מנויים על עיתון אחד.

אלה קראו בבוקר ולעת ערב העתון נמסר לשכן שהיה שותף.

"הזמנים היו קשים, ופרנסה מצומצמת", אבל על עיתון לא ויתרו, יחד עם חלב היה העיתון מצרך הכרחי.

או, למשל, התארגנות התזמורת בשכונה. שכונה שכוחת אל, ובכ"ז ועדת התרבות החליטה לארגן תזמורת. הילדים באו לכל החזרות. בהומור דק מתאר לרמן את השיחות על התזמורת ומנצחה, כאשר קונטרבס, שרביט הניצוח, וקולן - אלה גילויים לילדים בשכונה והם מוקסמים מהמנצח ותזמורתו. בתיאורו של לרמן יש עלילה המעוררת מתח וסקרנות. כך למשל הזקן שאיש לא ידע מאיין הגיע, מעורר אימון של גיבור הסיפור, שמוליק, והוא מפקיד בידי הזקן, כסף לקניית גור של כלבים, ואחרי זמן ממושך, שמוליק מקבל, להפתעתו, עודף של שני מיל.

אנו מתוודעים לתמימותו של הילד ועוקבים אחרי יושרו של הזקן שמעורר חשש, אצל הילדים, שהוא מרגל.

פרק מיוחד הוא טיפולו של שמוליק בכלבים כאשר הגור שקיבל מהזקן מת, חופר לו שמוליק קבר ליד העץ בגנו וממשיך לבקרו במשך הזמן. אנו קוראים על התמחות באילוף כלבים. שמשי מאלף את כלבו לכלב-גישור - ומצלית.

שמוליק רוצה ללכת בעקבותיו ואינו מצלית. לכן מאלף את כלבו, זריזה, לכלב-קרב. מבחנו של הכלב מתואר בפרוטרוט כאשר חברו של שמוליק משולם התגרה בו ואמר: "כן, היא אף פעם לא תהיה", ואז שמוליק אמר "לא היתה לו ברירה, כבודה

של זריזה ככלבת קרב עמד למבחן".

זהו פרק מלא מתח, ואנו למדים על האמביציות של ילדים תמימים שאינם רואים את הנולד, ופועלים לפי גירוי רגעי או תמימות. תקרית זאת גרמה לכך שהכלבה נמסרה למאהל בדואים.

אבל החיבה לכלבים אינה עוברת, והילד, בליווי מישהו מן החבורה, נוסע לבקר את הכלב מדי פעם.

אף-על-פי שלרמן בונה את הספר על גיבור ראשי, יש לנו בו גיבורי-משנה, וכל אחד מהם מוסיף ידע על השכונה - מנהגיה, עיסוקיה, יחסי-אנוש והווי.

כך למשל אמו של שמוליק מלאה הבנה למשאלותיו ומפתיעה להיענות למשאלותיו. היא מתלבשת כדי ללכת לאחות ברכה ולבקש בקבוק ופטמה למען הכלב. כששמוליק רוצה להביא הביתה את חברו איברהים ומטיל ספק אם ירשו לו אמא אומרת: "אתה יכול להביא את החבר שלך". וכך גיבורי משנה אחרים המתוארים בספר ומוסיפים לנו על היחסים הטובים בין דיירי השכונה - שיש בה מתח וגם שלוח פסטורלית. ביניהם יש לציין את החיבה בין איברהים, ילד ערבי, לבין שמוליק. בתיאור זה אין קרב בין השכונה לבין הערבים ויריות ממושכות כפי שהדברים מתוארים בספריו של לרמן - "דרבנות ליגאל", "כל השבט הזה" "יורים על השכונה", יחסים אלה על כל האפיזודות, שהייה בנחל, שהייה במאהל, החשד למעילה - מפתיעים, ונקראים בשקיקה.

כן יקראו הצעירים על היחס שבין שולה ושמוליק - אהבה ראשונה והיחסים ביניהם.

זהו ספר שיש בו הרפתקאות ילדות שונות ומעשיר את קוראיו בידע על שכונה במחצית המאה.

קירות שלא רואים

כתבה: עפרה גלברט-אבני, הסדרה - קריאת-עשרה, עורכת הסדרה - יונה טפר, עריכה גרפית - אבנר גלילי, עטיפה ועיצוב הסדרה: דוד קדם. הקיבוץ המאוחד, 1999. 132 עמ'.

השם של הספר, "קירות שלא רואים", זוהי הרגשתה של גיבורת הסיפור, דליה, בעת ביקורה אצל אורי - שבחלקו השני של הסיפור תופס מקום מרכזי. דליה מבקרת את אורי הסובל ממחלת הדכאון, אורי שעליו עוד ידובר, שוכב במיטת חוליו, אדיש, "ראיתי שהביקור לא ממש מעניין אותנו... כאילו שיש מסביבו משהו, אולי מין קירות שלא רואים ואי-אפשר להתקרב אליו באמת". כך מהרהרת דליה.

הספר כולו משתרע על פני שנת לימודים אחת, המתארת הווי תלמידים בכיתה וו של ב"ס יסודי.

המשפטים הראשונים של הספר מעוררים סקרנות ובמקצת חרדה: "היינו בטוחים שהאיש בג'ינס הוא חוטף ילדים" (5).

האמצעי הספרותי לעקוב אחרי העלילה הוא חד-שיח (מונולוג).

גיבורת הסיפור, דליה, בדרך של מונולוג מושמע, או מונולוג פנימי - שחודר גם לפסיכולוגיה של הגיבורים - מעבירה את המסר המתהווה אצל הנפשות הפועלות. בפרקים הראשונים אנו מתוודעים לחווי של ביה"ס: מסיבות של תלמידים, אהבות ראשונות תמימות, ידידות וחברות וההבדל ביניהן. האיש בג'ינס שבפתח הסיפור נשאר בצל, רק אחר שהוכרז חרם על שלוש תלמידות בכיתה - תופס הוא, אורי שמו, מקום מרכזי במהלך הסיפור.

כאשר הכיתה מכריזה חרם על מירית, תלמידה בעלת-אופי חזק, מתגלה המורה עדנה בעלת גישה חינוכית חיובית ותושיה, שמן הראוי שמורים ילמדו ממנה.

החרם בכיתה מזמן לקוראים הצעירים אפשרות להתבונן ביחסי חברות והסופרת מבהירה היטב, בלא להשתמש באינדוקטרינציה, כיצד יש לטפל בנושא זה. ודרך אגב מקנה לקוראיו ידיעות נרחבות על המושג "חרם" בהסתמך על תולדותיהם של ברוך שפינוזה וגלילי גלילאו.

יש בספר פרקים המעוררים סקרנות אצל הקוראים - כגון האהבה הראשונה. האהבה מתבטאת בישיבה זה על-יד זה, בהחזקת יד, והשיא - של הרגשות: להתחבק.

לעיתים, כשהקנאה מתעוררת קוראים לבני הזוג "חתן וכלה".

מפיה של דליה, אנו למדים מהי התכונה של יופי אצל בנות. כיצד מתמרנות הבנות, בגיל ההתבגרות להיראות כיפות ומה לדעתן "מושך" אצל הבנים.

מתח אחר קשור "באיש בג'ינס" וקשריו עם אמה של דליה - בעבר.

הספר קריא, מעניין ומלמד, כאשר הפדגוגיה מוסתרת ואינה זועקת.

עיתונועד,

כתבה: עמי גדליה, איורים: אסף ברג, כרטא, 1992, 135 עמ', לא מנוקד.

הספר המיועד לבני הנעורים הוצא בפורמט גדול (16X23 ס"מ) ובאות קטנה. אילו הודפס באות גדולה יותר ומספר השורות בעמוד היה 28-29 ולא 34, היה הספר משתרע על פני 160 עמודים. ואילו האות היתה גדולה יותר קצת היינו מגיעים ל-180 עמודים, והקריאות הייתה קלה יותר ונעימה יותר, אעפ"י שגם במתכונת העכשווית הספר קריא ובהחלט מצדיק את ההגדרה של המו"ל

"ספר לבני הנעורים"

עמי גדליה מתארת דרך מערכת עיתונוער את היחסים בין תלמידים למוריהם. בין תלמידים להוריהם, בין תלמידים לבין עצמם. התיאור מציאותי, ונראה לי כי מורים רבים יראו, או יכולים לראות, בספר זה כעין קורס קצר לפדגוגיה - הן לחיוב, מן התגובות הנכונות של מורים, והן לשלילה, מן התגובות האנטי-חינוכיות של מורים בעבודתם השוטפת.

תוך כדי הוצאת עיתון בית-הספר עולה שאלת העצמאות של התלמידים. מנהל ביה"ס באספה של חברי המערכת אומר:

"אבל האשמה אולי תלויה גם ב... אולי האחריות הזו רבה יותר מדי עבורכם. ואולי תלמידי תיכון עדיין לא יודעים את מהותה של כתיבה נכונה, של עיתונאות ישרה וחופש דיבור".

המנהל מחליט למנות מורה אשר ינחה את התלמידים מה מותר ומה אסור. התלמידים חושבים שזוהי צנזורה. ואנחנו תוהים מהי צנזורה ומתי מותר לצנזר. האם זוהי פגיעה בחופש הדיבור?

בפרק יוד מסופר על מורה שראוהו יושב בבית -קפה עם שמיניסטי (מבית-ספר אחר) וזהו נושא לדון ברכילות, בזכות הציבור לדעת, בדרישה לפטרו, ביושרו (הוא נשוי).

"מורה שאינו ישר בחייו האישיים, איך הוא יכול להקנות לתלמידו ערכים של הגינות, יושר וצדק וכל זה? מורה צריך לשמש דוגמה!"

דרך העיתון אנו למדים על קליטה עליה, כתבה ממצה למשל נוגעת "לבית ספר פתוח", ואנו למדים הרבה על רענון מוסדות חינוך מהשיגרה, על שעורי בית והתירוצים להתחמקות מהם. ההצעה לתת ציונים למורים, לדרגם לפי הצלחתם בסולם מאחד עד עשר.

נאמנה למסרים של הסופרת, מתייחסת היא לאקטואליה של הדיונים על אופיו של בית-הספר, אבל גם לבעיות שמחוצה לו. וכך עולה גם הבעייה של קליטת עלייה.

חברי המערכת יודעים באמצעות עיתונם להפוך את העיתון למוסד לוחם, ולעיתים אפילו בביקורת גלוית-לב נגד המוסד שבו מתחנכים, וכיוון שמדובר פה בגיל התיכון נרקמים כמובן יחסי ידידות ורגשי-אהבה בין חברי המערכת והדבר רק מובן וטבעי.

עמי גדליה פירסמה תשעה ספרים, ובכל אחד מתמקדת בנושא שונה מקודמו. בספר זה נוגעת הסופרת בכלי-חינוכי חדש, שמן הראוי שהוא יתפוס מקום מכובד בבתי-ספר.

העלילה בספר מרתקת, והקוראים הצעירים ודאי ימצאו את עצמם מזדהים עם הגיבורים, כל אחד בדרכו, עם גיבוריו.

לכיתות נמוכות

"ספר לילדים שאוהבים אטריות ולהורים שאוהבים להכין אותן" - אכן בספר שירים ציורים נאים ומתכונים של אטריות (אם כי המתכונים שבספר זה מיועדים להכנה ע"י מבוגרים ולא ע"י ילדים).
ספר על אטריות - רעיון חדש, ילדים והורים רבים יקבלוהו בשמחה.

אטריות,
כתבה: רותי קינן,
אייר: ריקרדו ראדוש,
הוצאת ר. סירקיס,
1993, לא ממוספר,
מנוקד.

אבא ואמא של טל נפרדים ואביו של טל לא יודע איך לספר לו.
מסתבר של"גדולים" הפרידה כואבת לא פחות מאשר לקטנים.
טל לא יודע האם זה בגללו? האם לא יראה עוד את אבא?
איך הם יחיו עם זה בעתיד?
אבא ואמא של טל נפרדים הוא ספר רגיש המציג פרידה בין הורים דרך הקשר בין אב לבנו.

אמא ואבא של טל
נפרדים,
כתבה: שולה מודן,
איירה: אורה איל,
מודן 1991, לא
ממוספר, מנוקד.

אחד הסיפורים המשעשעים והמרתקים מתוך סיפורי "פו הדוב". הספר הקלאסי והמפורסם של א.א. מילן על קורותיהם והרפתקאותיהם של הילד כריסטוף רובין וחבריו ויני פו חוזריר וא-יה.
הסיפור נערך והותאם לקוראים צעירים. והוא מלווה בציוריו של א.ה. שפרד.

א-יה חוגג את יום
הולדתו,
כתב: א. א. מילן,
תרגמו מאנגלית:
ו. ישראלית וא.ד.
שפירא, צייר: א.ה. שפרד,
זמורה ביתן, 1992, לא
ממוספר, מנוקד.

אני בדיוק בינוני, מושגי הגודל וההבחנה ביניהם קשורים קשר הדוק, כתבה: לאה נאור, צייר: חיים רון, הוצאת "ידיעות אחרונות", ספרי חמד, 37 עמ', מנוקד.

מושגי הגודל וההבחנה ביניהם קשורים קשר הדוק להתפתחות המנטאלית של הילד. את ההבדלים בין גדול לקטן ובינוני, הנראים למבוגרים פשוטים יש להקנות לילד בגיל הרך. הספר מציג באמצעות הדגמות רבות את מושגי הגודל המדוברים.

פרלה - אתה בן או בת? בספר ארבעה סיפורים, על בעל-חיים מוכר - חלזון כתב: בני מאיר, השדה ומוכר פחות - גרביל החולות. על חיה שנכחדה איורים: ברכה - דינואזור ועל נחש טוב מזג - זעמן האכפים. וגם על אלחסיד-גרומר, הילדים הלומדים על החיות מפי אביהם. הוצאת מסדה, שנת קריאה, 40 עמ', מנוקד.

בסוף כל סיפור מובאת משבצת מידע על החיה גיבורת הסיפור.

החישוק הגדול, אהרון, דודו של אודי - בא לביקור והביא לו חשוק גדול וכתום. לקחו אודי וירד למגרש המשחקים. כתב: אלי כדורי, אירח: מירה וינשטיין, הוצאת אבירז 1992, אך אודי סרב. לא ממוספר, מנוקד.

כאשר נותר אודי בעצמו נוכח לדעת כי המשחק בלי חברים אינו מעניין "לשחק לבד - לא נחמד" למזלו - הסכימו החברים לבקשתו שבו והצטרפו אליו.

הגוזל, בספר 2 סיפורים, בספור הראשון אם ובנה עורכים קניות בסופרמרקט. אמא מגלה מתחת לסלסלות הענבים קופסת שוקולד למריחה. בעקבות מקרה זה אייר: דני קרמן, מסדה. מספרת אמא לעירון מקרה דומה שאירע לה. בספור 1992, 71 עמ', מנוקד. השני, מחביא עירון בחדרו, ביצה של ציפור בתקווה שיבקע ממנה גוזל. שיבקע ממנה גוזל. הספורים עוסקים בנגלה ובנסתר, באסור ובמותר מתוך חיי יום-יום של ילד והוריו. הסגנון חי ואמין.

הבית בקצה המושב, חרוזים מחורזים ופשוטים בנושאים שונים. נופי כתבה: עדולה, ציורים: הכפר, בעלי-חיים. חברות, משפחה ועוד. חלק מן

אהרון שבו, הוצאת "ספריית פועלים" 1992, עמ' מנוקד.

השירים עשויים להיות זרים לילדים עירוניים. כמו שיר שמתאר שלבים שונים בצמיחת עלי הבונה. או הילדה המפחדת כאשר היא שומעת את שער המושב נסגר או נפתח.

לא יעזור שום ויכוח, כתב: אלי כדורי, איירה: אורה אייל, הוצאת ר. סירקיס 1991, לא ממוספר, מנוקד.

מה שילד חושב, מרגיש, מדמין, כתב אלי כדורי בחרוזים וברוב חן. האיורים ממחישים את הכתוב. התוכן מלמד עד כמה כל הילדים דומים.

מעשה באוצר, כתב: אורי שולביץ, תירגמה: רוני גבעתי, הוצאת הקה"מ, 1992, 31 עמוד, מנוקד.

היה היה איש עני מאד, שמו יצחק. יצחק חלם על אוצר הטמון מתחת לגשר, שליד ארמון המלך. כיתת יצחק את רגליו למצוא את האוצר, כאשר הגיע למחוז חפצו הסתבר לו שהאוצר טמון בביתו. המסר "לפעמים צריך ללכת רחוק כדי לגלות דבר הנמצא קרוב"

מטה רטובה, ספור של מאבק, כתב: מיכאל לוי, איירה: אלישבע געש. הוצאת סרקיס, 1991, לא ממוספר, מנוקד.

יותם שותה ואוכל, שלפוחית השתן שלו מתמלאת, אולם הוא עסוק במשחקים וסיפורים ואין לו פנאי לרוקן אותה. על כן קורה לו מה שקורה לילדים רבים. הפיפי בורח. סיפור אשר ילד יסיק ממנו את המסקנה החשובה אשר תמנע ממנו אי נעימות במטה.

מעללי הפינה, כתב: ד"ר גרינולד אילן, ציורים: אורנה ברנד, הוצאת סער, 1990, לא ממוספר.

בחרוזים פשוטים מאויירים בשחור-לבן, מתוארת הדרך בה מתפשטות הכינים. וכיצד נלחמים בהן. אין בספר מימד של הומור או תחכום. הכינה מעוררת הזדהות בדיוק כמו הילדים המשמידים אותה אולי משום כך מטשטש הספר את ההשלכות האמיתיות של הטיפול נגד כינים.

מרס חתול הבית, כתב: מארו מיגלן,

באותיות גדולות ומנוקדות. מסופר סיפורו של מרס, חתול הבית. החתול יוצא בפעם הראשונה לרחוב

תרגום: טל קדרי, צייר: ואחרי כמה הרפתקאות לא נעימות מבין "שאיין כמו מארו מיגלן הוצאת "סער" 1990, 30 עמ'. לא נמוכה. מותאם לילדים המתחילים לקרוא.

מסיבה משפחתית, כתבה: מיכל סנונית, ציורים: טניה רויטמן, ספרית-מעריב, 1933, 72 עמ' מנוקד. אוסף שירים של מיכל סנונית אשר לוקטו מספרים קודמים שלה. השירים מחורזים, קצובים ועוסקים בנושאים מגוונים - חלקם שירי-שטות (nonsense) חלקם מתארים חוויות שוטפות ויום-יומיות של ילדים, חלקם פיוטיים מאוד. השירים והציורים בספר נעימים מאוד ומתאימים לילדי הכיתות הנמוכות המתחילים לקרוא.

מתנה נושמת, כתבה: חוה חבושי, ציורים: אמי רובינגר, מסדה "עוד שעת קריאה" 1992, 87 עמ', מנוקד. יובל תמיד קבל מתנות מעוררות קנאה כווקמן או מחבטי טניס. אך לקבל מתנה נושמת - כלב חי - זה היה באמת "משהו"... אך כשהתברר לילד איזו טירחה רבה יש בגידול גור, הבין שמוטב לוותר על נושא הקנאה ולהחזיר את הכלב... חוה חבושי, סופרת ילדים נפגשה עם מגדל כלבים מדופלם, ואת שפע המידע על כלבים היא מעבירה בסיפורים מרתקים ורבי חן.

עיקור וחיזור, המלטה וכריתת זנב, היחס בין גודל הכלב לנביחותיו ופחדיו של ילד מכלבים - הכל מתואר בצורה מעניינת ומאלפת. מומלץ לחובבי כלבים ואף בעיקר לחוששים מהם.

שעת סיפור עם סמדר שיר, / במיטת קומותיים. ציורים נ. נורית צרפתי "הוצאת מעריב" 1992, 40 עמ', מנוקד. ספר מסדרת ספרים בשם "שעת סיפור". בספר 3 סיפורים: "אלוף על גלגלים", "מצות" ו"במטת קומותיים". הסיפורים לקוחים מעולמו הקרוב של הילד. מבחינת התוכן מתאימים הספרים לתלמידי כתה ב'. אך עבורם הם מעט ארוכים.

אנחנו ילדים טובים ירושלים, כתב: משה בן-שאול, ציורים: שמואל כץ, ספרית פועלים 1993, 62 עמ' מנוקד.

בשפה עשירה, בהומור ובססגוניות מעלה בן-שאול עולם מלא. - את ילדותו בירושלים. הספר עשוי סיפורים סיפורים, כתובים ברגש, מתארים דרמות קטנות מהחיים ופונים למעשה לכל גיל. גיבורי הספר יונתן שריזלי, המספר עצמו ואחרים, מוכרים למי שקרא את ספריו הקודמים של בן-שאול.

המלחמה של אנדי, כתב: בילי רוזן, תרגום: דורית וינר, ציורים: נורית צרפתי, ספרית מעריב, 1992, 127 עמ', מנוקד.

אנדי היא בתם של לוחמי-מחתרת קומוניסטים במלחמת האזרחים ביוון. היא גדלה אצל סבתה בכפר ומתארת חוויות ילדות קשות, על רקע פערים חברתיים וסכסוכים פוליטיים. אין הפרדה בין עולם המבוגרים לעולם הילדים - הילדים עדים לכל, נוקטים עמדה והם גם קרבנות המלחמה. כעדות היסטורית זהו ספר חשוב ומענין. למרות שהוצא בסדרה "קריאה ראשונה" הוא מתאים יותר לילדים בכיתות הבינוניות בשל תכניו.

המלך ניקוטין, כתב: אריה מאיר, ציורים: שרה בת-אור, הוצאת "לילך" 1993. לא ממוספר, מנוקד.

לא ידוע מדוע צריך לשכות ילדים בהוריהם במסגרת המלחמה בעישון. ולא לכתוב ספר שיפנה ישירות למבוגרים המעשנים?

אגדה פשטנית ונדושה המשלבת את נזקי העישון ושיטה להפסקת העישון. לא ברור אם נעשה אי-פעם מחקר המוכיח את השפעתם של ספרים בעלי מסר נוקב כזה והאם דלות הצורה מפוצה ע"י חשיבות הרעיון.

הגולם מירושלים, כתב: דורית אורגד, איורים: כריסטינה קדמון, הוצאת "ידיעות אחרונות" 1993, 82 עמ'.

תינוק משונה-צורה נמצא בים ומאומץ ע"י משפחה יהודית ביפו. הסקופה - ימי המהר"ל בפראג. הילד גדל להיות איטי ותמהוני והוא מבוזח ונלעג ע"י כל, מלבד אחיו המאמץ. הוא גדל להיות חכם בתורה, תלמידו של המהר"ל מפראג. הספר נכתב בעקבות מחקר היסטורי ואמנם היסוד התעודי שבו גובר על היסוד הסיפורי.

לשוב הביתה,
כתבה: גאולה קדם,
ציירה: ליאת צה,
זימזון 1991, 115 עמ',
מנוקד.

הספר כולל 12 סיפורים העוסקים בחיי ילדים
ומשפחה בארץ, חיים יום יומיים של עבודה ועמל,
בחול ובחג בשלום ובעת מלחמה, האוסף כולל גם
מספר סיפורים העוסקים בקליטת ילדי העולים
החדשים ובני משפחותיהם בארץ.

מלך הפעמונים
(אגדות)
כתבה: שלומית
כהן-אסיף, ספרית
פועלים, 1993, 125
עמ' מנוקד.

בספר עשרים אגדות, חלקן מתרחש בממלכה
דימונית לימאיה. פה אפשר לפגוש את המלך
למאי האוסר על נתיניו לחלום, את הנסיכה מינרה
שרוצה פרח שאינו נובל, את המכשפה שרקו שרוצה
שיכתבו עליה סיפור, ואת רמבו, הסופר שלא רצה
להיות סופר.
שלומית כהן-אסיף הוסיפה ספר אגדות לספריה
הרבים.

אז מה אין לי חבר,
כתבה: סמדר שיר,
"הוצאת מעריב" 109
עמ'.

עוד ספר בסדרת הספרים, נושאי המסרים הכפולים
של סמדר שיר.
התלבטויותיה של הנערה ענבר בקשר לאהבה
וחברות הן לכאורה התלבטויות בין עצמאות לדימוי
עצמי נמוך ושעבוד ללחץ חברתי. למעשה הן
מאירות את עולמה הפנימי של נערה מתבגרת
כעולם ריק "אני בסדר בכל מקרה"
המסר המועבר "בלי חבר אי אפשר לחיות".

איך מרגישים
כאשר ההורים
מתגרשים / כאשר
הורה נפטר.
כתבה: גיל קרמניץ,
תרגמה: עליזה לדרר,
הוצאת "סער" 1990,
111 עמ', כל אחד, (2
ספרים).

הסידרה "איך מרגישים כאשר..." מביאה עדויות של
ילדים על תחושותיהם בעקבות אירוע קשה -
גירושים, יתמות.
ג'יל קרמניץ גבתה עדויות שאין אפשרות לברר את מידת
האותנטיות בהן. הספרים אינם יכולים לבוא במקום
תרפיה או שיחה של הילד עם מבוגר רגיש ואכפת.
במקרה שהקריאה מלווה בתמיכה רגשית, ייתכן
שהיא תועיל גם לילדים שלא חוו את הטראומות
המתוארות.

הרון וים הסיפורים, כתב: סלמאן רושדי, תרגמו: רינה וגדעון בן ישראל, כתר, 1993, עמ' 167.

ספר "אמיתי" המציע לילדים עושר עלילתי ותיאורי הומור. מסרים אנושיים וחכמים. סלמאן רושדי כתב אגדה צבעונית הקשורה בלי ספק לסיפור חייו. מלחמתם של אנשי המילים באנשי השתיקה מערבת את הרון ואביו רשיד מספר הסיפורים אשר אבד את היכולת לספר. זהו סיפור על יצירתיות - אהבה - וחוס אנושי שבלעדיהן אין טעם לחיים, זו איננה אלגוריה פשטנית שבה אנשי השתיקה מסמלים את המוסלמים הקנאים המאיימים על סלמן רושדי. זה איננו סיפור על מלחמת טוב ורע. אלא סיפור על הצורך בהרמוניה בין אמונה מיסטיקה וחופש. הספר משלב מושגים ומילים מעולם התרבות המערבי. מה שהופך אותו חשוב גם כשער לעולם דימויים שונה מן המערבי.

למפקח, למנהל, למורה, לגנת, לספרן,

רבעוננו "ספרות ילדים ונוער" מופיע זו השנה העשרים. לקראת יובל ה־20 תופיע חוברת מגוונת ועשירה בחומר. לפי המדורים הקבועים: עיון ומחקר, מתודה, ביקורת, ממדף הספרים ועוד. בהם משתתפים באופן קבוע מטובי החוקרים של ספרות ילדים ונוער. אנו מציעים לך לחתום על הרבעון בטופס המצורף. מחזיר מגוי שנת 20 ש"ח מחזירה של חוברת בודדת 5 ש"ח.

הופיעה מהדורה חדשה של "ספרי קריאה לילדים". הקטלוג המנומק מספר 3 המכיל 956 ערכים. מחזירו 15 ש"ח. בהזמנה ניתן לפנות אל "המדור לספרות ילדים ונוער" בנין לברם רח' דבורה 2 ירושלים 91911. בצ'ק משוך על "קרן ספריות לילדי ישראל"

משוט בעולמנו

ספרית הילדים והנוער הבינלאומית בטירת בלוטנבורג

מאת: רות ברנדט

בטירת בלוטנבורג שבפאתי העיר מינכן שוכנת ספריה בינלאומית לילדים ולנוער. יחודית ויחידה במינה בעולם ומיוחדת על פי הגדרתה ואופיה. הספריה שוכנת כבר שנים אחדות בטירת צייד שנבנתה במאה החמש עשרה בסגנון הגוטיקה המאוחרת ושופצה ביסודיות והותאמה ליעודה. המרתף הוכשר לשמש מקום איכסון לארבעה מאות וחמישים אלף ספרים. ספריית ההשאלה לילדים נמצאת בדיר החזירים לשעבר והשהייה בה היא חוויה תרבותית מהנה. הטירה מוקפת יער, נהר ואגם עם ברבורים ושאר בעלי-כנף הייחודיות של ספרייה זו מתבטאת בעצם הקמתה ובתכליתה - הגשמת חזון של הבנה הדדית, קירוב לבבות וסובלנות בין עמים. לנוכח הארועים בגרמניה של שלהי 1992 ניתן רק להצטער על כך שהשפעתה בטלה בששים והיא רק בבחינת אחד מצדיקי סדום.

סיפור הקמתה לא יאומן כי יסופר.

ילה לפמן סופרת ועורכת ספרי ילדים פליטה יהודייה, ילידת גרמניה שנמלטה ממנה ב-1936, ועבדה כעתונאית בשגרירות האמריקאית בלונדון - יזמה את הקמתה. גרמניה הנאצית מוגרה, היהודייה ילה החניקה את תחושות הכאב והנגם על השואה וחככה בדעתה מה ניתן לעשות כדי שזה לא יישנת. היא האמינה שכדי למנוע את המלחמה הבאה יש לשקם את הילדים הגרמנים שהיו חפים מפשע, וככל הילדים בארופה סבלו במלחמה על לא עוול בכפם. היא האמינה שספרות ילדים טובה מרחבי העולם תיטיב עם הנוער הגרמני, ויזמה את הקמת הספריה כאמצעי חינוכי נאות למאבק בדעות קדומות ובשנאת זרים. הודות לה נרתם הצבא האמריקאי הכובש למשימה של שיקום רוחני של הנוער בגרמניה הכבושה.

הורתה ולידתה של הספרייה בתערוכה.

היהודייה ילה יזמה וארגנה בגרמניה המובסת תערוכה של ספרים מעולים לילדים. התערוכה נוצרה כהתרסה נגד הרוע ובעד הבנה בין האומות שהיו

אויבות ונלחמו זו בזו. הספרים הגיעו מהוצאות ספרים ממדינות שנלחמו בגרמניה ושאימי המלחמה לא נשכחו מהם, ארגוני נוער מרחבי העולם שלחו ציורי ילדים. בכרזת הפרסומת צוירו אוזו הבר ועליו ניל אולגרסן עם ספר בידו. התערוכה נפתחה ביולי 1946 במינכן ונדדה ברחבי גרמניה.

בעקבות הצלחת התערוכה החליטה ילה להקים ספרייה בינלאומית לילדים ולנוער. היא פעלה במרץ בלתי נדלה למימוש הרעיון. ההתלהבות שלה הדביקה גם אישים בממשל האמריקאי, שסייעו לה להפוך את התערוכה לספרייה. היא פנתה לארגוני נוער לא פוליטיים בארצות החברות באו"מ ויזמה הקמת ועדות שבדקו את ספרי הילדים בכל הארצות, ובחרו את הטובים ביותר. האוניברסיטאות שיתפו אף הן פעולה.

הספרייה נחנכה במינכן בדצמבר 1948. במבנה שנהרס במלחמה ושופץ. קרן רוקפלר תמכה בה שנתיים. אגודת הספריות האמריקאית עזרה בארגון המקצועי ונרקמו קשרים גם עם אונסק"ו ועם ארגונים בינלאומיים נוספים. הספרייה שקקה פעילות תרבותית ויצירתית. נפתחו בה חוגי ציור, חוגי דיון על ספרים וחידונים, חוגי לימוד לשפות זרות, הונהגה שעת סיפור. אפילו אריך קסטנר קרא מסיפוריו לילדים. הספרייה פעלה בשיטת המדף הפתוח, כל אחד ניגש למדף ובוחר לעצמו את הספר, שיטה שלא היתה מקובלת עד אז בגרמניה. ובודאי שלא בספריות ילדים.

היא הגתה רעיון נוסף. הקמת חבר נאמנים בינלאומי למען ספרי נוער והוא נוסד בשוויץ ב-1951. הם יזמו את הפרס הספרותי על שם אנדרסן לספרי ילדים.

הספרייה ממליצה על ספרים הראויים להיות מתורגמים. משתתפת ביריד הספרים בפרנקפורט, מעודדת את פרסומם של סופרים צעירים שראויים לכך, מוציאה לאור רבעון עם מידע ועם קובץ מחקרים בנושאי ספרייה ונוער, הרבעון מאויר באיוריהם של אמנים צעירים וטובים.

הספרייה יוזמת ומפיקה תערוכות נודדות רבות על ספרי-ילדים בארצות שונות, שעניין נושאים ברוח המייסדת. מתקיימים בה חוגים. לשפות זרות וחוגים לציור.

הספרייה הייתה אחת המוסדות הראשונים בתקופת ה"מלחמה הקרה" שיצרה קשרי תרבות עם ארצות שמעבר למסך הברזל.

המנהל השני אחרי ילה לפמן טיפח צוות עובדים ששלט בשפות זרות, ותשומת-לב מיוחדת הוקדשה לאוסף הספרים המזרח אירופי. הוא גם יזם את יריד הספרים הבינלאומי השנתי בבולוניה. הספרייה מפרסמת אחת לשלושה חודשים קובץ מאמרים.

הספרייה מעניקה 12 מילגות השתלמות בשנה לאנשי מקצוע. הם שוהים בספרייה שלושה חודשים בתנאי פנימייה, עוסקים במחקריהם ושעות אחדות ביום עובדים בספרייה.

הוגת רעיון הספרייה והמנהלת הראשונה שלה, ילה לפמן כתבה ספר ובו תיעדה את רעיון הקמתה של הספרייה ואת ביצועו.

הספרייה מיוחדת ויחידה בעולם כולו. כל כולה מוקדשת לספרות-ילדים ונוער, ביותר ממאה שפות ועברית ביניהן. יש לה ארכיון של ספרי-ילדים היסטוריים וספרים נדירים, שמכיל בעיקר ספרות הרפתקאות, סיפורי-עם ואגדות ילדים מהמאה השמונה עשרה ועד ימינו, כרזות, איורים מקוריים של ספרי-ילדים ואוסף אודיוויזואלי. ספריית-עיון-ומחקר בנושא ספרות-ילדים וערכם החינוכי. פינות הקריאה והעיון, מצויידות היטב, עומדות לרשות חוקרים מכל הארצות. הספרייה מקיימת פורום לסמינרים בינלאומיים, תערוכות בינלאומיות, קשרים בינלאומיים עם ארגונים שונים שקשורים לנושא כמו למשל אונסק"ו; מוציאה לאור פירסומים על ספרי-ילדים ונוער וממליצה על ספרים הראויים לתירגום לגרמנית.

כאלף מו"לים תורמים לה את ספריהם החדשים לילדים, והיא מנוייה על שלוש מאות ושנים עשר תקופונים מקצועיים מכל העולם בנושא ספרות-ילדים ונוער. מצאתי שם גם את "ספרות ילדים ונוער" בהוצאת משרד החינוך שלנו, שהיה מונח "הפוך". כלומר משמאל לימין. המכנה המשותף לספרייה זו ולאחרות בגרמניה עם מרבית הספריות שלנו הוא מגבלות התקציב. הממשל הגרמני הנוכחי לא מקצה להם מספיק משאבים. בספריית ההשאלה עומדים לרשות הקוראים עשרים ושנים אלף ספרים בשלוש עשרה שפות. נהנים משרותיה ילדים ובני-נוער גרמנים, מבוגרים שלומדים שפות זרות ושואלים ספרי-ילדים לראשית הקריאה, ילדי מיעוטים וילדים של העובדים הזרים במינכן, רבים מהם יפנים. יש אפילו ספרים באוקראינית לילדים שנפגעו בטשורנוביל ונופשים בגרמניה. ההשאלה היא חינם-איך-כסף לכל, וללא הפקדת ערבון. ניתן לשאול עשרה ספרים לחודש. המטרה היא לקרב את הילדים הזרים שחיים בגרמניה אל תרבותם ואת הילדים הגרמנים אל תרבויות זרות, ולכן בנוסף לפעולות המקובלות בספריות ילדים, מתקיימים בספרייה זו גם חוגי ציור וחוגי לימוד אנגלית וצרפתית. בקיץ 1992 הוקדשה פעילות מיוחדת לנושא ילדי-אטיופיה ותרבותה.

השתוללות הגזענים והניאו-נאצים בגרמניה, מעידות אמנם שטרם הושגו המטרות שלמען הוקמה הספרייה הבינלאומית, המיוחדת והיחודית הזו דווקא בגרמניה, ובכל זאת הביקור מאלף.

התוכן

3	הסתו בשירת הילדים - ד"ר לאה חובב
14	חורף או עונת הגשמים - הרצליה רז

עיון ומחקר

19	מכשפות מתהפכות ותודעות משתנות - ד"ר סלינה משיח
28	עולם האמנות והיצירה באגדות של שלומית כהן-אסיף - מנחם רגב
32	מגזרות הנייר היפהפיות של אראלה - אילנה סונין

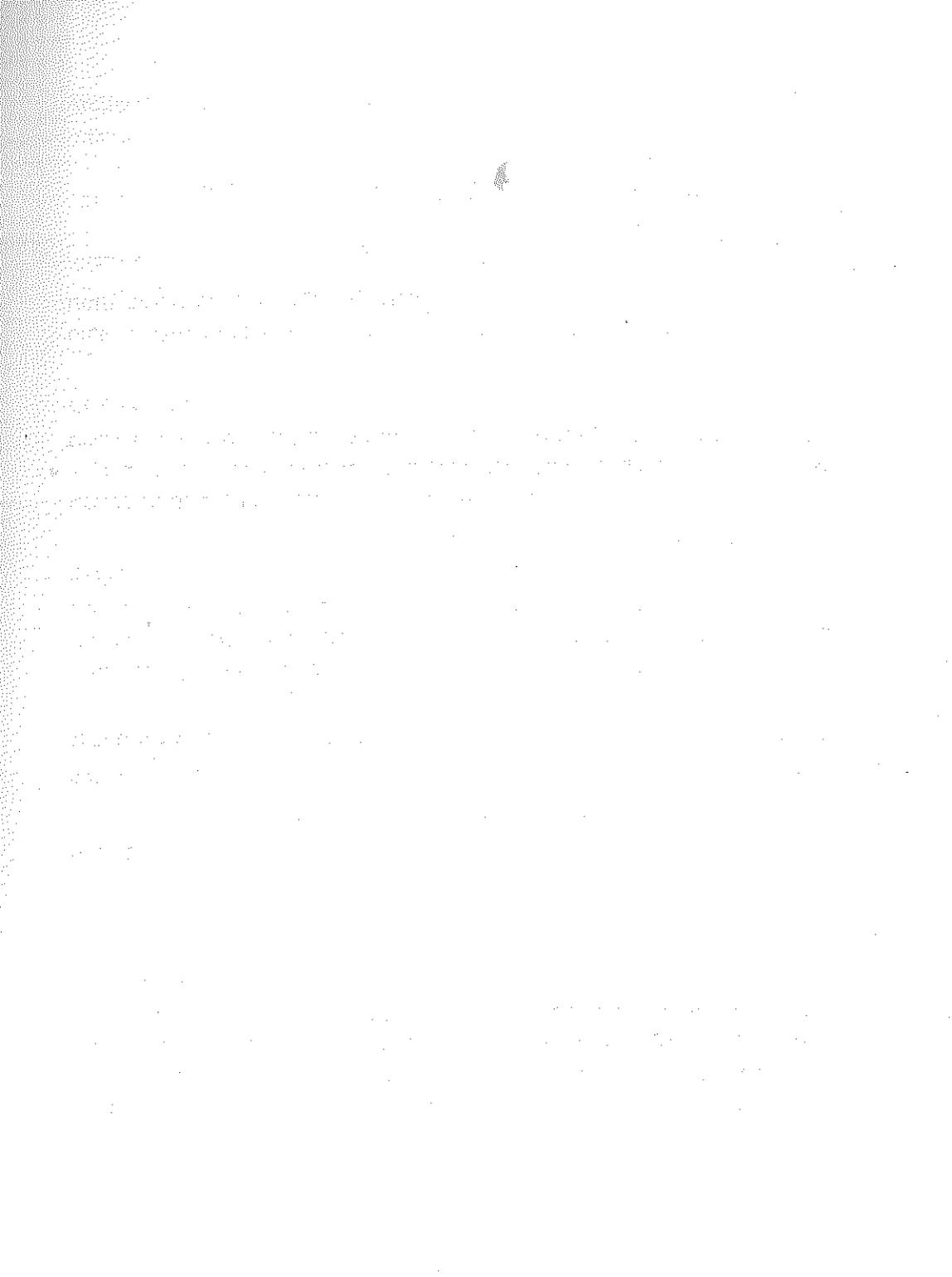
ביקורת

41	מהנלוס לירדן - לאה שנער
43	ספרים הם ידידים - רות גפן-דותן
47	במבט ראשון - גרשון ברגסון

51	ממדף הספרים
58	משוט בעולמנו
61	תוכן בעברית
62	תוכן באנגלית

המשתתפים בחוברת:

ג. ברגסון - חוקר ספרות ילדים, משרד החינוך והתרבות, רות בינדט - ספרנית מוסמכת, רות גפן-דותן - חוקרת, מכללת תל-חי, די"ר לאה חובב - חוקרת ספרות ילדים, מרצה, די"ר סלינה משיח - מרצה, חוקרת, מכללת דוד ילין, אילנה סונין - מרצה, סמינר הקיבוצים, מנחם רגב - חוקר ומרצה בספרות ילדים, הרצליה רז - סופרת, מבקרת ומרצה בספרות ילדים, לאה שנער - סופרת.

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDRENS' AND YOUTH LITERATURE

June 1993, Vol XIX No. 4 (76)
ISSN 0334-276X
Editor G. BERGSON

Deborah Haneviah Str.
Lev-Ram Bldg.
Jerusalem, Israel

CONTENTS

Autumn in Childrens' Poetry - Dr. L. Hovav	3
Winter or Rain season - Hertzeliya Raz	14

STUDY AND RESEARCH

Witches Tumbling and Changing consciousness - Celina Mashiah	19
The World of Art and creation in Legends by Shlomit Cohen Assif - Menahem Regev	28
The Beautiful paper cutting of Ariela - Ilana Sonin	32

REVIEW

From the Nile to the Jordan - Lea Shen'ar	41
"Books are Friends" - Ruth Geffen-Dotan	43
At First Sight - G. Bergson	47

FROM THE BOOKSHELF	51
-------------------------------------	----

FROM OUR WORLD - Ruth Bernadet	58
---	----

Contents in Hebrew	61
------------------------------	----

Contents in English	62
-------------------------------	----